

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ФІЛОЛОГІЇ
Кафедра загального мовознавства, класичної філології та неоелліністики

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

Стилістичні характеристики давньогрецького науково-популярного дискурсу (на матеріалі твору Діогена Лаерція)

освітнього рівня «**магістр**»
студентки II курсу
спеціальності 035 Філологія (035.08 Класичні мови
та літератури (переклад включно)),
галузі знань 03 Гуманітарні науки,
освітньої програми
«Класичні студії та західноєвропейська мова»,
Лагутіної Анни Олегівни

Керівник роботи:

д-р філол. наук, проф. Звонська Леся Леонідівна

Рецензент:

канд. філол. наук, доц. Левко Олександр Вадимович

«Допущено до захисту»

Протокол засідання кафедри
загального мовознавства, класичної
філології та неоелліністики

Протокол № _____ від « _____ » _____

Завідувач кафедри

д-р філол. наук, проф. С. П. Гриценко _____

Київ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Жанрове розмаїття елліністичної літератури. Зародження такого напрямку як науково-популярна література. Постать Діогена Лаертського.....	5
1.1. Жанрове розмаїття елліністичної літератури та зародження напрямку науково-популярної літератури.....	5
1.2. Постать Діогена Лаертського, його твір та структура.....	19
РОЗДІЛ 2. Строкатість стилю викладу та жанрові підвиди.....	31
2.1. Апофтегма як жанровий підвид.....	31
2.2. Анекдот як жанровий різновид.....	34
2.3. Епіграма як жанровий підвид.....	38
2.4. Діалог-діатриба як жанровий різновид.....	40
2.5. Епістолярій як жанровий підвид.....	45
РОЗДІЛ 3. Риторичні засоби, використані у трактаті.....	71
3.1. Алегорія як риторичний засіб у трактаті.....	71
3.2. Героїзація як риторичний засіб у трактаті.....	72
3.3. Документальні свідчення, літературна підробка та маніпуляція історичними документами як риторичні засоби у трактаті.....	76
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	84

ВСТУП

Різні аспекти давньогрецького науково-популярного дискурсу у межах жанру біографії, у якому одним із найвизначніших авторів є Діоген Лаертський, ставали предметом досліджень багатьох вчених. Для прикладу назовемо американську вчену Мері Лефковіц та її працю “Зразки фантастики в античній біографії” або шведського дослідника Томаса Гегга, який написав “Мистецтво біографії в античності”. Серед інших учених є Сергій Аверінцев, Михайло Бахтін та Юрій Лотман. А також Інна Голубович з її доробком “Біографічний жанр в культурі: античні джерела та їх сучасні інтерпретації”. Є дуже цікава стаття “Лексико-стилістичні особливості трактату Діогена Лаертського “Про життя, вчення та висловлювання знаменитих філософів”, у якій визначаються і аналізуються лексико-стилістичні особливості трактату та визначено характерні лексичні та стилістичні засоби (тропи та фігури), якими послуговувався автор для створення образів у трактаті [1].

Однак повномасштабно стилістичні характеристики давньогрецького науково-популярного дискурсу на матеріалі твору Діогена Лаерція не були досі дослідженими, що і зумовило **актуальність** даної роботи, оскільки результати дослідження дають можливість певною мірою розкрити піджанрову гаму трактату. **Метою** дослідження є виокремити та проаналізувати жанрові підвиди, що зустрічаються у творі Діогена Лаерція, і охарактеризувати особливості кожного з них, виділивши також риторичні засоби — тропи і фігури.

Для досягнення окресленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- узагальнити та систематизувати знання з жанрів, які були представлені в елліністичній літературі, у тому числі зародження науково-популярного жанру та розвиток жанру біографії;

- виокремити та проаналізувати жанрові підвиди, які є наявними у трактаті Діогена Лаерція;
- охарактеризувати особливості кожного жанрового підвиду, і виділити в них стилістичні прийоми та риторичні засоби.

Отже, **об’єктом** дослідження є давньогрецький науково-популярний дискурс, представлений твором Діогена Лаерція “Про життя, вчення та висловлювання знаменитих філософів”. **Предмет** — жанрово-стилістичні особливості твору Діогена Лаерція. **Матеріалом дослідження** послуговували всі десять книг трактату “Βίοι καὶ ἠνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησάντων”.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше були проаналізовані жанрові підвиди у творі Діогена Лаерція та були схарактеризовані стилістичні особливості представленого дискурсу.

Методи дослідження: культурно-історичний — для визначення кореляції між культурно-історичними тогочасними реаліями та їхнього впливу на написання твору; біографічний — для дослідження морально-духовного зв’язку між автором і його твором; описовий — для узагальнення результатів спостереження над емпіричним матеріалом.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел та літератури. У першому розділі йдеться про жанрове розмаїття елліністичної літератури і зокрема про зародження такого напрямку як науково-популярна; і про постать Діогена Лаертського та його твір. Другий розділ присвячений дослідженню строкатості стилю викладу автора (від серйозно-наукового до анекдотичних байок) та жанровим підвидам. У третьому розділі порушується питання риторичних засобів (тропи і фігури), які використовуються взагалі і в кожному жанровому підвиді зокрема. Загальний обсяг роботи — 90 сторінок.

РОЗДІЛ 1. Жанрове розмаїття елліністичної літератури. Зародження такого напрямку як науково-популярна література. Постать Діогена Лаертського

1.1. Жанрове розмаїття елліністичної літератури та зародження напрямку науково-популярної літератури

Грецька література вплинула на незліченну кількість поколінь на європейському континенті. Грецькі письменники відповідальні за впровадження у світ таких жанрів, як поезія, трагедія, комедія та філософія. Щоб повністю зрозуміти й оцінити грецьку літературу, треба відокремити її, розділити усний епос від трагедій і комедій, а також історію від філософії. Грецьку літературу також можна поділити на окремі періоди: архаїчний, класичний та елліністичний. Література архаїчної епохи здебільшого зосереджена на міфі; частково на історії і частково на фольклорі. Епос Гомера (“Іліада” та “Одіссея”) і “Теогонія” Гесіода є визначними прикладами цього періоду. Літературна Греція починається з Гомера. Оскільки писемність ще не прибула до Греції, багато з того, що було створено в цей період, передавалося в усній формі, щоб лише через багато років оформити письмову форму.

Класична епоха (IV і V ст. до н. е.) була зосереджена на трагедіях таких письменників, як Софокл і його “Цар Едіп”, “Іпполіт” Евріпіда та комедії Арістофана. Нарешті, останній період, епоха еллінізму, показав, як грецька поезія, проза та культура поширилися Середземномор’ям і вплинули на таких римських письменників, як Горацій, Овідій та Вергілій. На жаль, за кількома винятками багато з того, що було створено протягом архаїчного та класичного періоду, залишилося лише у фрагментах.

Під час архаїчного періоду твори поетів озвучували — результат усної традиції — виголошували на фестивалях. Епопея Гомера “Іліада”, яка є

продуктом темних віків Греції, присвячена останнім дням Троянської війни, війни, розпочатої коханням прекрасної жінки Єлени. Це принесло безліч героїв, таких як Ахілл, Гектор і Паріс. Це була поема контрастів: богів і смертних, божественного і людського, війни і миру. Александр Македонський спав з примірником книги під подушкою і навіть вірив, що був родичем Ахілла. Другий твір Гомера, “Одіссея”, розповідає про десятирічну “одіссею” героя Троянської війни Одиссея та його спроби повернутися додому. Хоча більшість класиків та істориків визнають, що Гомер дійсно жив, є деякі, хто вважає, що його епоси є результатом діяльності кількох авторів. Незалежно від того, чи це твори Гомера чи ні, вони однозначно мали великий вплив на римського письменника Вергілія та його “Енеїду”. Після Гомера утвердилася лірика — поезія для співу.

Було багато інших авторів, які писали у цей період, серед них Езоп, Гесіод і Сапфо. Відомий оповідач Езоп може бути чи не бути великим байкарем стародавнього світу. Професор і класик Д. Л. Ашілман у своїй передмові до книги “Байки Езопа” написав: “Езоп може бути не історичною особою, а скоріше ім’ям, яке відноситься до групи стародавніх оповідачів”. Деякі стверджують, що він народився рабом близько 620 року до нашої ери в Малій Азії. Після того, як він отримав свободу, він мандрував Грецією, збираючи оповідання. Ці історії часто закінчувалися (не завжди щасливо) мораллю. Байки Езопа, написані через роки після його смерті, були одними з перших друкованих творів англійською мовою.

Ще одним поетом архаїчного періоду був Гесіод, автор “Теогонії”, гімну музам Аполлона. Його називають батьком дидактичної поезії. Про його молодість, як і про Гомера, відомо небагато, за винятком того, що він походив із Беотії в центральній Греції. Теогонія розповідала про походження та генеалогію богів, царство Зевса. Його інші твори включають “Роботи та дні”,

“Щит Геракла” та “Каталог жінок”. Однією з небагатьох ліричних поетес того періоду була Сапфо, яку часто називають десятою Музою. Народившись на острові Лесбос в Егейському морі, її вірші були гімнами богам і вплинули на таких римських поетів, як Гораций, Катулл і Овідій. Значна частина її поезії залишилася у фрагментах або цитована в творах інших.

У класичний період усне декламування віршів, як і лірика, переросло в драму. Мета драми полягала в тому, щоб не тільки розважити, але й просвітити грецького громадянина, дослідити проблему. П'єси ставилися в театрах просто неба і зазвичай були частиною релігійного свята. Поряд із хором співаків, які пояснювали дію, були актори, часто троє, які носили маски. З відомих грецьких трагіків є лише три, для яких є повні п'єси: Есхіл, Софокл і Евріпід. Як не дивно, вони вважаються одними з великих трагічних письменників світу. Гамільтон написав: “Великих трагіків світу чотири, і троє з них греки. Саме в трагедії найяскравіше видно першість греків. За винятком Шекспіра, велика трійка, Есхіл, Софокл і Евріпід стоять окремо. Трагедія — це винятково грецьке досягнення. Вони першими це відчували і піднесли на найвищу висоту” [74, с. 171]. Есхіл (бл. 525 — бл. 456 р. до н. е.) був першим із трьох. Народився в Елевсині близько 525/4 р. до н. е., він воював у битві при Марафоні проти перських загарбників. Його перша п'єса була виконана в 499 році до нашої ери. Серед його творів, що збереглися, є “Перси”, “Семеро проти Фів”, “Прохачі” (п'єса, у якій у змаганнях переміг Софокл), “Закутий Прометей”, “Орестія”. Його найвідомішим твором був, ймовірно, “Агамемнон” (частина трилогії “Орестія”), п'єса про повернення полководця Троянської війни до його дружини Клітемнестри, яка зрештою вб'є його. Більшість п'єс Есхіла були зосереджені на грецькому міфі, зображуючи страждання людини та справедливість богів. Його твори одними з перших мали діалог між героями п'єси.

Софокл (бл. 496 — бл. 406 рр. до н. е.) був другим із великих трагічних драматургів. Зі 120 його п'єс, зіграних у конкурсі, лише 20 перемогли, переважну більшість він програв Есхілу. Лише три з семи його п'єс, що збереглися, завершені. Його найвідомішим твором, частиною трилогії, є “Цар Едіп”, п'єса, написана через 16 років після першої з трьох п'єс “Антигона” про дочку Едіпа. Третім у серії був Едіп у Колоні, який розповідає про останні дні осліпленого царя. Трагедія Едіпа зосереджена на пророцтві, яке передрікало людині, що вона вб'є царя (його батька) і одружиться на цариці (його матері). Ця людина була Едіпом. Проте трагедія п'єси полягає не в тому, що він убив свого батька й одружився на своїй матері, а в тому, що він дізнався про це; це було дослідження трагічного характеру тепер засліпленого героя.

Третім великим автором грецької трагедії був афінянин Евріпід (бл. 484 — 407 рр. до н. е.). На жаль, його п'єси, часто засновані на міфах, не мали великого успіху на конкурсах; його критики часто вважають, що він був розчарованим через ці програші. Він був автором 90 п'єс, серед яких “Іпполіт”, “Троянки”, “Орест”. Евріпід був відомий тим, що вводив другу дію до своїх п'єс, які стосувалися царів і правителів, а також суперечки і дилеми. Він помер незабаром після подорожі до Македонії, де мав написати п'єсу про коронацію царя. Його п'єса “Медея” розповідає про озлоблену жінку, яка помстилася своєму чоловікові, убивши своїх дітей.

Іншим драматургом тієї епохи був афінський автор грецької комедії Арістофан (бл. 450 — бл. 386 р. до н. е.). Автор “Старої комедії”, його п'єси були сатирою на публічних осіб і справи, а також відвертою політичною критикою. Збереглися одинадцять п'єс Арістофана разом із 32 назвами та фрагментами інших. Серед його п'єс “Лицарі”, “Лісістрата”, “Фесмофоріазуси”, “Жаби” та “Хмари” — п'єса, яка висміює філософа

Сократа як зіпсованого вчителя риторики. Його актори часто носили гротескні маски і розповідали непристойні жарти. Багато з його п'єс містили моральний або соціальний урок, висміюючи літературне та соціальне життя Афін.

Серед головних творців грецької літератури були філософи, серед яких Платон, Арістотель, Епіктет і Епікур. Одним із найвпливовіших грецьких філософів був Платон (427 — 347 рр. до н. е.). Будучи учнем Сократа, ранні твори Платона були даниною життю та смерті його вчителя: “Апологія”, “Критон” і “Федон”. Він також написав симпозіум, серію промов на званій вечері. Однак найвідомішим його твором була “Республіка”, книга про природу та цінність справедливості.

Його учень Арістотель (384 — 322 рр. до н. е.) не погоджувався з ним з кількох питань, головним чином щодо концепції емпіризму, ідеї про те, що людина може покладатися на свої почуття для отримання інформації. Серед його численних праць — Ніхомахова етика (трактат про етику та мораль), Фізика та Поетика. Він був творцем силогізму і вчителем Олександра Македонського.

Останньою групою авторів давньогрецької літератури є історики: Геродот, Фуکیدід і Полібій. І Геродот (484 — 425 рр. до н. е.), і Фуکیدід (460 — 400 рр. до н. е.) писали приблизно під час Пелопоннеських війн. Хоча про його молодість відомо мало, Геродот писав як про війни між Афінами та сусідньою Спартою, так і про перські війни. За його життя його дід Галікарнас у західній Малій Азії перебував під контролем Персів. Хоча його часто критикують за фактичні помилки, його звіти спиралися на попередні роботи та документи. Його розповіді демонструють розуміння людського досвіду, і, на відміну від попередніх письменників, він не судив. Він багато подорожував, навіть до Єгипту.

Його сучасник Фулідід був автором, хоча й неповної, “Історії Пелопоннеської війни”. Частина його історії була написана так, як це відбувалося, і розглядала як довгострокові, так і короткочасні причини війни. Його величезну незавершену роботу завершили такі грецькі автори, як Ксенофонт і Кратіпп.

Елліністичний період дав свою частку поетів, прозаїків та істориків. Серед них були Каллімах, його учень Феокріт, Аполлоній Родій і вельмишановний історик Плутарх. На жаль, як і в попередні епохи, багато з написаного залишилося лише фрагментарно або цитовано в чужих творах.

Поет Каллімах (310 — 240 рр. до н. е.) був родом з Кірені, але переїхав до Єгипту і провів більшу частину свого життя в Александрії, працюючи бібліотекарем за Птолемея II і III. З його понад 800 книг, 6 гімнів і 60 епіграм залишилися лише фрагменти. Його найвідомішою працею була “Причини”, яка виявила його захоплення великим грецьким минулим, зосередившись на багатьох стародавніх міфах, а також на старих культурах і святах. Його творчість сильно вплинула на поезію Катулла та “Метаморфози” Овідія.

Його учень Теокріт (315 — 250 рр. до н. е.), родом із Сіракуз, також працював у бібліотеці в Олександрії, створивши ряд творів, з яких існує лише 30 поем і 24 епіграми. Його вважають засновником пасторальної поезії. Як і його вчитель, він своєю творчістю вплинув на майбутніх римських авторів, таких як Овідій.

Аполлоній Родоський (народився близько 295 р. до н. е.) був, як і інші, з Александрії, виконуючи обов’язки бібліотекаря та вихователя. Історики не впевнені в походженні “Родоський”, прикріпленого до його імені; деякі припускають, що він деякий час жив на Родосі. Його основною працею були чотири книги Аргонавтики, переказ історії про подорожі Ясона, щоб

отримати легендарне Золоте руно. І, як Каллімах і Феокрит, його творчість вплинула на Катулла і Вергілія.

Крім поезії та прози, слід згадати найвідомішого драматурга епохи, афінянина Менандра (342 — 290 рр. до н. е.). Менандр був студентом філософії та провідним прихильником нової комедії, автором понад 100 п'єс, у тому числі Дискала, Перікейромена та Епітрепонта. Пізніше його п'єси переробили римські автори Плавт і Теренцій.

Елліністичний світ також дав кілька видатних істориків. Полібій (200 — 118 рр. до н. е.) був греком, який писав про піднесення Риму до влади. Засуджений як занадто дружній до Риму, він був прихильником грецької культури в Римі. З його “Історій” із 40 написаних залишилися лише перші п'ять книг.

Нарешті, Плутарх (народився близько 45 р. до н. е.) був одним із найвідоміших грецьких істориків. Родом із Херонеї, він був філософом, учителем і біографом. Хоча він провів час у Єгипті та Римі (де викладав філософію), більшу частину свого життя він провів у рідному місті. Пізніше він служив священиком в оракулі в Дельфах. Його найвідоміша робота “Паралельні життя” містить біографії римських державних діячів, а також таких греків, як Лікурґ, Фемістокл і Перікл. На відміну від інших історій, він вирішив не писати суцільну історію, а зосередився на особистому характері кожної людини. Він також писав на етичні, релігійні, політичні та літературні теми того часу.

Після смерті Александра Македонського та зростання елліністичної культури в Середземномор'ї римська література та мистецтво мали виразний грецький колорит. Грецька література виросла з усної традиції Гомера та Гесіода через п'єси Софокла та Арістофана і тепер лежить на столах римських громадян та авторів. Ця література включала філософію Платона та

Арістотеля та історії Геродота та Фукидіда. Століття поезії та прози переходили з покоління в покоління, впливаючи на римлян, а також на незліченну кількість інших людей по всій Європі. Говорячи про “вогонь” грецької поезії, Едіт Гамільтон писала: “Можна процитувати всі наявні грецькі вірші, навіть якщо вони є трагедіями. Кожна з них показує, що вогонь життя палає високо. Не існує жодного грецького поета, який не зігрів би обидві руки біля цього вогню” [74]. Сьогодні як державні, так і приватні бібліотеки містять твори тих стародавніх греків. І незліченні майбутні покоління зможуть читати та насолоджуватися красою грецької літератури.

Антична біографія, або біос, на відміну від сучасної біографії, була жанром грецької (і римської) літератури, який цікавився описом цілей, досягнень, невдач і характеру стародавніх історичних осіб і того, чи варто їм наслідувати. Автори стародавніх біографій, таких як твори Непота та “Паралельних життів” Плутарха, наслідували багато тих самих джерел і прийомів історіографії Стародавньої Греції, зокрема праці Геродота та Фукидіда. Існували різні форми стародавніх біографій, у тому числі філософські біографії, які виявляли моральний характер свого предмета (такі як “Життєписи видатних філософів” Діогена Лаертського), літературні біографії, в яких розповідалося про життя ораторів і поетів (такі як “Життєписи софістів” Філострата), шкільні та довідкові біографії, які пропонували короткий нарис про когось, включаючи їхніх предків, основні події та досягнення та смерть, автобіографії, коментарі та мемуари, де суб’єкт представляє власне життя, та історичні/політичні біографії, що зосереджуються на житті тих, хто бере участь у військовій справі, серед інших категорій.

Любов греків до біографії вперше виявляється в інших літературних жанрах, у яких автори свідомо виділяють біографічні елементи. Не можна

заперечувати важливу роль грецької пайдеї, яка оспівувала героїчне і сповнене слави життя. Оспівували героїку тих, кого вважали мудрими чи відважними воїнами. Найкращих і перших отримали підвищення. Серед ідеалів грецької пайдеї люди, які досконало її дотримувалися, могли розраховувати на зображення їхніх вчинків у біографії, а ті, хто дотримувався її гірше, але були членами відомих сімей, могли розраховувати на її ідеалізацію. У поезії Рапсодій мав справу з прославленням вчинків публічних осіб, придворного барда, який хвалебними словами оспівував події з життя свого пана. Перші замітники наступних біографій писалися рідко. Гомер і Гесіод усвідомлювали, що Рапсодій може помилятися, звеличуючи вчинки своїх господарів. Проте це не суперечить живому історичному інтересу до долі окремих людей.

Крім правителів, царів і воїнів, чільне місце серед біографічних ниток античних авторів займали також засновники міст, їхні законодавці та олімпійські переможці. Описані долі перших часто виступали іскрою для створення творів історичного характеру, в тому числі історії поліса. З часом важливим критерієм оцінки особистості стала чеснота. Людей прославляли за їхню праведність і докоряли за їхні злі вчинки. З розвитком біографічних мотивів у межах літературних жанрів вони збагачувалися емоційними аспектами: предметом опису були не лише дії та вчинки героїв, а й їхні переживання. У VI столітті до нашої ери набула поширення звичка озвучувати біографію Гомера перед декламацією його творів. Через століття виникла біографічна легенда “Про Гомера і Гесіода”. У легенді вже було багато елементів типової біографії: місце і дата народження, походження, основні життєві події та обставини смерті. Перші зразки письмових життєписів розвивалися в різних напрямках, тому можна говорити про різні типи ранніх грецьких життєписів. Однією з них є анекдотична біографія,

джерелом якої є інтерес до особи, яка займається державними справами. У межах цієї основної течії виникла робота Іона Хіоського відома як “Записки з подорожі”, в якій автор надав великого простору героям Фемістокла, Перікла, Есхіла та Софокла. Прикладом політичної біографії з памфлетом є твір “Про Фемістокла, Фулідіда і Перікла” Стесімброта з Тасосу, який містить багато звинувачень і їдких зауважень на адресу знаменитостей Афін (не згадуються в назві). Цей твір став джерелом для Плутарха. Таким чином, цілком імовірно, він містить багато реальних історичних відомостей. Життєписи апологетичного характеру з’являються в IV ст. Апологія Платона дає їм початок, але Апологія Ксенофонта (повна Апологія Сократа перед присяжними), є значним розширенням. Обидва ці твори підкреслюють, якщо можна так сказати, психологічні портрети своїх героїв.

У давньогрецьких романах є чимало прикладів творів, що описують історичних діячів, чії біографії були значною мірою змодельовані, а іноді й змінені їх авторами. Причини цих змін, доповнень, перебільшень чи гіпербол полягають здебільшого в призначенні згаданих вище робіт. Їх легше можна виправдати, запитавши про адресатів творів і про цілі, які ставили перед собою їхні автори. Вигадані елементи, додані до біографій їхніми авторами, мали свої межі. У першу чергу вони могли стосуватися розвитку записів про народження, які часто мали супроводжуватися надзвичайними, визначними подіями, що передвіщали подальші долі героя. Епізоди чи вигадані твердження були прийнятні лише в тих випадках, коли вони входили в межі ймовірності інших подій із життя героя.

Ксенофонт чудово підніс риси характеру перського царя Кіра Великого у творі під назвою “Кіропедія”. Автор подає критерії, якими він керувався, відбираючи матеріал: захоплення цією людиною та отримана нею освіта, спосіб правління народу. Він не лише наважився змінювати факти, а й

винаходити та додавати нові. Вигадані події, засновані на часах, коли Кір був дитиною і дорослим, є тлом для демонстрації його чеснот досконалого правителя. Схоже, створюючи вигадану біографію Кіра, Ксенофонт був більше зацікавлений у тому, щоб закликати сформувати у читачів благородний характер, ніж переконати їх у чеснотах правителя. Автор використовує відомий ще в античності принцип *fabula docet*, хоча в даному випадку йдеться не про байку, а про роман. Тому він без вагань змінив як фактичні дані, так і індивідуальні риси характеру завойовника Вавилону. Ідеалізуючи риси характеру Кіра, Ксенофонт змалював його як ідеального правителя, чії вчинки увійшли в відомі легенди на теренах Стародавнього Сходу. Істинно сократівське прагнення до досконалості було помітно на всіх етапах життя перського тирана. Дидактично-моралістичний елемент повсюдно присутній у творчості Ксенофонта. Звідси часте перемальовування символів, які здаються абсолютно білими або чорними. Це легко помітити, особливо в промовах, що вкладають в уста персонажів, а також у суперечках з супротивниками. Варто зазначити, що і промови, і диспути є літературним матеріалом, який часто використовується не лише в інших творах біографічного характеру давньогрецької літератури, але й у Євангеліях.

Агесилай, написаний Ксенофонтom, є біографічним твором, у якому автор прославляє свого друга Спарта, ігноруючи при цьому все, що могло б дискредитувати царя. Військові та дипломатичні успіхи він приписує моральному гарту Агесилая. Більше того, за його словами, головними рисами правителя є такі риси, як справедливість, чесність, мужність, розсудливість і турбота про інших. Усі ці чесноти скоріше умовні, ніж індивідуальні. Герой наративу стає майже ідолом, а отже також ідеальним правителем і вождем (*optima regis et ducis imago*). “Агесілоас” був створений невдовзі після смерті царя і написаний за схемою, характерною для попереднього твору “Евагорас”

Ісократ. Евгорій — посмертна похвала правителю Кіпру, отцю Ніколлу. Усі вчинки покійного впливають з його чеснот. Визначення ідеального правителя трохи розмиває історичне тло та особистість померлого. Слід, однак, сказати, що такий спосіб написання біографії справив сильне враження на творчість пізніших письменників. Тут читач вперше зустрічається з відходом від загальноприйнятої схеми: народження — події життя — смерть, на користь групування матеріалу за певними темами. Критерій поділу становить індивідуальні чесноти даного характеру. У Євангеліях поділ має зовсім іншу основу, але він існує, тому його можна поставити на одну лінію створення та структурування оповідного матеріалу. Подібним чином згаданий вище Ксенофонт будує свою іншу панегіричну біографію “Агесілай”. Значною мірою надмірний акцент на достоїнствах короля позбавляє твір якості історичного джерела.

Творцем перипатетичної біографії вважається Аристоксен з Таренту. Він перший, хто використав у назві свого твору термін *bios*, чим чітко вказав на біографію — автобіографію. Плутарх оспівує красу свого літературного твору *Bioi andron*, який зберігся лише у фрагментах. Завдяки відкриттю Оксіринхського папірусу зберігся фрагмент письма *Bioi Eurypidou*, у формі діалогу між трьома людьми. Він закінчується анекдотом про смерть Евріпіда, розтерзаного собаками, але йому передують інші анекдоти та епізоди, побудовані на канві народних думок, багато в чому заснованих на вигадці. Трохи молодшими є “Біографії” Герміппоса Смірнського, включаючи біографії Піфагора, Аристотеля, Горгія та Ісократ. Характерною рисою твору є використання риторики в описах загибелі героїв. І тут, окрім художньої літератури, автор вдається до багатьох історичних матеріалів. З іншого боку, “*Bioi filosofon*” Антігона Каристського трохи нагадує своєю формою історію філософії, збагачену життям грецьких “друзів мудрості”. Таку ж якість можна

віднести до відомого твору Діогена Лаертського “*Bioi filosofon*”, де в десяти книгах викладаються погляди відомих філософів. Як історик філософії Діоген Лаертій збирав і компілював матеріал, однак як біограф він не вагався вдаватися до анекдотичних і легендарних матеріалів, які в результаті часто були позбавлені історичної цінності. Сатир з Каллатіса, який жив на рубежі третього і другого століть біля Чорного моря, є автором праці *Peri bion*, що містить біографії філософів, поетів і державних діячів. До наших днів збереглося близько двадцяти фрагментів його творів у інших письменників, але найціннішою виявилася біографія Евріпіда, опублікована в 1912 році. Вона має форму діалогу, але містить і деякі елементи літературної критики.

Твір Теопомпа “Філіппіка” можна віднести до історіографії, а не до біографії, хоча біографічні матеріали про “найбільшу людину, яку будь-коли давала Європа” вражають. Генологи говорять про новий мейнстрім елліністичної історіографії, біографічний мейнстрім, створений Теопомпом (особиста історія). Твір містить 58 книг, але описує лише 24 роки з життя царя (360 — 336 до н.е.). На відміну від ідеалізуючих біографій, Теопомп прославляє Філіпа за його чесноти, але звинувачує його в алкоголізмі, сексуальній пристрасті, збоченстві та інтригах. Він зберігає баланс в оцінці персонажа. Факт об’єднує всю роботу до сьогоденної історіографії та біографії: історична правда попереду апофеозу. Трохи інакше йде справа з життєписами Александра Македонського. Характер завойовника територій, що простягалися від Македонії через Фракію, Єгипет, Сирію та в Азію до Гімалаїв, ще за його життя став предметом легенд, зазнаючи швидкого процесу героїзації.

Каллісфен Олінфський був супутником полководця в експедиції проти Персії. Саме він є автором праці *Aleksandrou practiceis*, яка засвідчує, що в авторитетних лідерів була майже божественна сила. Апофеоз образу

Александра трохи дивує, особливо якщо взяти до уваги той факт, що за всіма підозрами Каллісфен був страчений у 327 році за участь у змові з метою вбивства царя. Продовжувачем Каллісфена став керманіч на флагманському кораблі Александра, який написав книгу “Як Александр отримав освіту”, був якийсь Онесікріт з Астіпалаї на Егейському морі. Він зобразив його як філософствующого короля. Твір має ознаки моралізаторського роману, але він не позбавлений елементів фантастичності. Неарх Критський описав історію свого друга після його смерті. Спочатку як намісник Лікії та Памфілії, а потім як командувач флотом Александра мав нагоду добре його пізнати. Однак його робота *Periplus* має переважно географічний характер. Великою об’єктивністю характеризувалася біографія Александра Македонського, написана сатрапом Єгипту і засновником династії Лагідів Птолемеєм, сином Лагоса. Твір, назва якого не збереглася до наших часів, заснований на його спогадах і записках співробітників, а тому вільний від фантастики і риторики. Проте генологічно він стає скоріше порівнянням із військовим щоденником, ніж біографією у власному розумінні цього слова.

Невідома також назва твору Арістовула Кассандрійського. У цій роботі він наслідував приклад іонічних логографів і в результаті часто звертався до анекдотів і притч. Біографічні нитки про Александра з’являються і в придворному щоденнику Хареса Мітіленського, який в десяти книгах записав придворні епізоди з особистого життя правителя. Однак це не є біографією в строгому сенсі. Більш схожим на біографію була чарівна розповідь *Aleksandrou storiāi*, написана Клейтархом Александрійським, який особисто не знав правителя, але спирався на твори своїх попередників. Історичний коментар тут переплітається з риторикою, що відступає від сухих фактів; завдяки цьому він менше відзначається перевагою об’єктивності.

Ієронім Кардійський став істориком діадоха. Наступники Александра, який раптово помер у 323 році у Вавилоні, були дослідженням, чесним у фактичних термінах. Неупередженість подій, описаних на сторінках книги, поєднується з уникненням автором модних згодом декоративних слів. Учень Ієроніма Дуріс Самоський присвятив свій твір одному з діадохів “Агафокл”. Відсутність критики вплинула, однак, на те, що Дуріс не міг вміло відокремити історію від міфології. Ставлення до того, щоб викликати у читачів бажані емоції, мало накласти відбиток на об’єктивність висвітлюваних подій.

1.2. Постать Діогена Лаертського, його твір та структура

Діоген Лаертій (Διογένης Λαέρτιος) був біографом грецьких філософів. Нічого остаточно не відомо про його життя, але його збережена праця “Про життя, вчення та висловлювання знаменитих філософів” є основним джерелом для історії давньогрецької філософії. Його репутація викликає суперечки серед науковців, оскільки він часто повторює інформацію зі своїх джерел, не критично її оцінюючи. Він також часто зосереджується на тривіальних або незначних деталях життя, ігноруючи важливі деталі філософських вчень, і іноді він не може розрізнити раніші та пізніші вчення конкретних філософських шкіл. Однак, на відміну від багатьох інших стародавніх вторинних джерел, Діоген Лаертій зазвичай повідомляє про філософські вчення, не намагаючись їх перетлумачити чи розширити, що означає, що його звіти часто ближчі до першоджерел. Через втрату такої кількості першоджерел, на які спирався Діоген, його праця стала найкращим збереженим джерелом з історії грецької філософії.

Лаерцій, мабуть, жив після Секста Емпірика, якого він згадує, і до Стефана з Візантії та Сопатера з Апамеї, які його цитують. У його творі немає жодної згадки про неоплатонізм, хоча він адресований жінці, яка була “захопленим платоніком”. Тому вважається, що він писав у першій половині III століття, під час правління Александра Севера та його наступників. Точна форма його імені невідома. Стародавні рукописи незмінно посилаються на “Лаерцій Діоген”, і цю форму імені повторюють Сопатер і Суда. Сучасна форма “Діоген Лаертський” зустрічається набагато рідше, вживається Стефаном Візантійським і в лемі до грецької антології. Його також називають “Лаертом” або просто “Діогеном”. Походження імені “Лаерцій” також невідоме. Стефан Візантійський називає його “Διογένης ὁ Λαερτιεύς”, маючи на увазі, що він був уродженцем якогось міста, можливо, Лаерта в Карії (або іншого Лаерта в Кілікії). Інше припущення полягає в тому, що один із його предків мав за покровителя члена римського роду Лаертіїв. Переважаюча сучасна теорія полягає в тому, що “Лаертій” — це прізвисько (походить від гомерівського епітета Діогена Лаертіад, яке використовувалося у зверненні до Одиссея), яке використовувалося для того, щоб відрізнити його від багатьох інших людей, яких називали Діогеном у стародавньому світі. Його рідне місто невідоме (у кращому випадку невизначене, навіть згідно з гіпотезою, що Лаерцій посилається на його походження). Спірний уривок у його творах був використаний для припущення, що це була Нікея у Віфінії.

Існує припущення, що Діоген був епікурейцем або пірроністом. Він пристрасно захищає Епікура в книзі 10, яка має високу якість і містить три довгі листи, які приписуються Епікуру, пояснюючи епікурейські доктрини. Він неупереджений до всіх шкіл, подібно до пірроністів. В якийсь момент він навіть, здається, називає пірроністів “нашою школою”. З іншого боку, більшість цих моментів можна пояснити тим, як він некритично копіює зі

своїх джерел. Зовсім не можна сказати, що він належав до якоїсь школи, і зазвичай він більш уважний до біографічних подробиць. На додаток до Житій, Діоген посилається на інший твір, написаний ним у віршах про відомих людей, у різних вимірах, який він назвав Епіграмата або Памметрос (Πάμμετρος).

Діоген Лаерцій — так званий доксограф, той, хто пише про погляди інших. У цих життєписах, Діоген збирає біографічно-філософський матеріал про широке коло античних мислителів. Таким чином, його стиль відрізняється від стилю філософів, які викладають аргументи, використовуючи свій власний підхід. Це також відрізняється від тих письменників, які пишуть як філософи про різні точки зору, маючи на меті дискредитувати їх. Секст Емпірик є яскравим прикладом того, як скептик писав власним стилем з метою представити аргументовану думку. У цьому дусі він може часом переформулювати деталі раннього пірронівського матеріалу таким чином, щоб він відповідав загальній картині, яку він малює. Важливо те, що це не те, що робить Діоген. Так само, як і Діоген не є критиком скептицизму. Він не записує скептичних стратегій маючи на увазі, що вони зазнають невдачі. Отже, звіт Діогена має потенціал додати подальшу перспективу. Ця перспектива не має слідів “ремонтних робіт”, які може взяти філософ-скептик, і не наближає скептицизм крізь ворожу призму.

Праця “Про життя, вчення та висловлювання знаменитих філософів” (Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησάντων; латиною *Vitae Philosophorum*) Діогена Лаертського збереглася з часів античності як найдавніша спроба запропонувати вичерпну історію західної філософії. Мало відомо про те, ким насправді був Діоген Лаерцій, але він зберіг подробиці життя та доктрини філософів з VII століття до нашої ери до третього століття нашої ери. Діоген вважає, що велика кількість філософських вчень виникли в

Єгипті, Індії та Персії, але наполягає на тому, що філософія почалася з греків. Усі пошуки витоків західної філософії в стародавньому світі повинні мати справу з цим напрочуд занедбаним текстом, своєрідною одиссеєю Житій Діогена. Деякі з цієї величезної колекції філософії, поезії, анекдотів і гумору з Житій справді ненадійні як історичне джерело для філософів античності та зовні схожі на таблоїд із супермаркету. Однак деякі з Житій широко визнаються автентичними, і текст часто дає нам найкраще, що ми маємо, від найдавніших іонійських та італійських філософів. Усі сучасні розповіді про життя Платона практично ідентичні історії, яку зберігає Діоген Лаерцій. Однак не все, що пише Діоген про Платона, вважається правдою або навіть вірогідним. Цікаво з'ясувати, де Діоген Лаертський переходить від історії до вигадки, справжньої проблеми, яка зберігається на зорі філософії старого Заходу. Де і коли ми можемо з упевненістю припустити, що Діоген пропонує історію, а не повідомлення про чутки та єресі? Де його колекція переходить від історії до художньої літератури?

Хоча Діоген помиляється в деяких деталях, що видно з первинних текстів, які все ще збереглися, він отримує багато правильних деталей. Усе ще є свого роду строгість у тому, як він збирав і редагував зміст Житій. Діоген Лаертський надає нам єдину віртуальну енциклопедію філософії, яка збереглася з античного світу, хоча такі постаті, як Сенека, Лукрецій і Цицерон не згадуються. Це унікальний текст в історії філософії, який також у свою чергу відкриває дискусію щодо кількох неясностей і проблем, які представляє Діоген Лаерцій. Цікавими є деякі речі, які він пише про Платона та його вплив на Ніцше. Практично напевно, що Діоген Лаерцій зібрав життєписи з численних джерел, а також із первинних текстів з історії філософії та літератури. Він не є ані послідовним, ані надійним у деяких своїх звітах, оскільки деякі деталі, які він цитує, очевидно містять помилки. Деякі з

помилки, знайдених у Діогена Лаертського, ймовірно, були допущені переписувачами під час ненадійної передачі тексту з античності, але деякі помилки, безсумнівно, пов'язані з компілятором, самим Діогеном. Крім інших помилок, він часом повторюється, суперечить сам собі та приписує одні й ті самі анекдоти різним філософам. Тим не менш, Діоген нібито намагається представити точний звіт про історію, передану йому, докладаючи докладні відомості про назви філософських праць, філософські доктрини, причини смерті філософів та інші подробиці.

У 1929 році Лонг заявив, що жодної зі збережених найдавніших версій Діогена Лаерція не сягають раніше XII століття. Лонг стверджує, що на той час існували чотири версії Житій з XII чи XIII сторіччя, і дуже ймовірно, що існував загальний текст-попередник, з якого були взяті ці версії з IX століття. Він вказує на те, що латинський початок був доданий до Житій монахом десь до 1432 року. Текст Діогена Лаертського потрапляє в сучасний світ через ненадійну лінію переписувачів. Збережена колекція Діогена Лаертського містить історію приблизно дев'яти століть, пропонуючи розділ для кожного з 82 різних філософів, на яких він зосереджується. Фактично напевно, що значна частина книги VII була втрачена. Таким чином, життя видатних філософів свого часу було більшим, ніж зараз, оскільки збереглися індекси, які вказують на те, що існувало принаймні двадцять додаткових розділів, присвячених філософам-стоїкам, які були безповоротно втрачені.

Хтось одного разу порівняв Діогена Лаертського з величезною головоломкою з багатьма відсутніми частинами — і відсутні частини цієї величезної головоломки замінюються частинами з десятків інших головоломок. Така аналогія все ще не виправдовує труднощі розуміння історичного сенсу Діогена Лаертського, оскільки існують особливі проблеми, пов'язані з деякими джерелами, які він включає: наскільки первинні тексти,

які він використовує, надійні? Деяка його компіляція явно здається надійною, оскільки він цитує первинні тексти творів, які все ще збереглися, наприклад Платона, і він також зберіг лист до Меноекея від Епікура, який сьогодні визнається автентичним практично всіма істориками античної філософії. Однак він також передає листи, які широко вважаються підробкою, такі як Ферекид до Фалеса. Проте Діоген Лаертський усе ще припускає, що він намагається зберегти “прямий” опис деталей, що стосуються історії філософії протягом більшості Житій. Тим не менш, його робота може іноді поетично прикрашати деякі елементи з історії філософії, що є частковою причиною, чому ні філософи, ні історики сьогодні не приділяють особливої уваги цьому тексту.

Діоген Лаертський іноді намагається вихвалити філософів. У різних місцях тексту він передає ідею про те, що філософія віщує особливий тип величі. Він хоче розповісти цікаву історію про філософію, яка запрошує слухача уявити, якими були великі філософи як особи в умовах реального життя. Іноді оповідачі грають з фактами, і ступінь, до якого це відбувається в Життях, досі залишається загадкою. Вірогідно, що частково причина того, що сьогодні Діогену Лаертському приділяється менше уваги, ніж це було в попередні століття, пов'язана з тим, як сьогодні ведеться філософія. У деяких колах інтерес до історії філософії розглядається як далекий від передового краю філософії. Історія філософії насправді починається з Девіда Юма, припускаючи, що філософія до Юма — це щось на зразок чаклунства. Зрештою, що середньовічні чи античні мислителі можуть запропонувати для пошуку строгості в сучасній філософії науки? Мало чи нічого, але чи це суть філософії? З іншого боку, деякі філософи, які прихильно ставляться до течій у постмодерністському мисленні, ризикують зробити філософію надмірно літературною — сприймати науковий дискурс як єдине ціле. Конкуруючий

нарратив або історія про світ. Безпідставний глибокий скептицизм щодо реального прогресу, якого наука досягла за останні кілька століть у передбаченні того, як розгортатимуться події, просто не є інтелектуально виправданим. За останні кілька століть для філософів зростає важливість бути добре поінформованими про розвиток науки. Якщо філософія — це прагнення зрозуміти природу реальності, необхідно визнати, що сьогодні люди справді знають більше, ніж у попередні епохи. Деякі сучасні філософи визнають це і роблять висновок, що немає гострої потреби розбиратися з проблемами античної філософії. Однак попередні покоління філософів, здається, більш сприйнятливі до таких питань, оскільки практично кожен великий філософ сучасної епохи (між Гассенді та Ніцше) мав знайомство з Діогеном Лаерційським.

Скільки часу професійний філософ готовий присвятити копанню в історії античної філософії, коли постійно виникають технології, які виробляють і роблять можливими нові типи знань? Можна стверджувати, що цінність засвоєння розробок нових наук обернено пропорційна потребі зануритися в стародавню історію філософії. Яку цінність має історія філософії для розуміння сучасного світу? Відповідь на це питання частково залежить від того, що хтось хоче отримати від філософії. Діоген Лаерцій — оповідач, і він описує подробиці життя філософів (не лише їхні філософські доктрини чи позиції та списки книг), а також подробиці про тиранів, загадкові розмови та поезію. Здається, йому цікаво розповідати дивні та незвичайні деталі, оскільки такі деталі часто створюють гарні історії. Багато його анекдотів призначені не лише для інформування, а й для розваги. Він не хоче втомлювати тих, хто цікавиться філософією, тому інколи розповідає кумедні анекдоти, часто щоб продемонструвати тип дотепності, який проявляли філософи. Ступінь, до якого він бере поетичне, дозволяє

розповідати історію філософів, робить його текст часом загадковим: це історія чи вигадка? Діоген часом пропонує творчий синтез. Багато деталей, які розповідає Діоген, часто вважаються філософськи тривіальними. Він не лише цікавиться доктринами, висунутими різними філософами, але докладає значних зусиль, щоб визначити особистісні характеристики філософів, наприклад, як вони одягалися, що любили їсти, як займалися спортом, улюблені розваги, чи вживали вони алкоголь та що вони сказали або зробили для дружби, шлюбу та кохання. Його текст важко охарактеризувати, оскільки деякі його частини глибокі, деякі — недалекі, а деякі — непристойні. Він фактично цитує пісні деяких із найдавніших мислителів (Хілон, Піттак, Біас, Клеобул), деякі з яких, як він стверджував, досі співалися в його часи. Дуже цікавим є ранній зв'язок видатних філософів з музикою. Цей вимір також привернув увагу Ніцше. Ідея Сократа, який грає музику, була важливою для “Народження трагедії” Ніцше: чи можливо сьогодні для філософів використовувати музику як засіб для поширення своїх ідей?

Діоген Лаертський був особливо важливий для Фрідріха Ніцше, оскільки один із дисертаційних проектів Ніцше був під керівництвом Річля, який досліджував джерела Діогена Лаерція. Найперші опубліковані статті Ніцше були опубліковані в журналі Річля, *Rheinische Museum*. Діоген Лаертський є постаттю, яка знаменує перехід Ніцше від суто філологічних інтересів до сфери філософії. В особистій бібліотеці Ніцше досі зберігаються два примірники “Про життя, вчення та висловлювання знаменитих філософів”. Здебільшого вони вільні від маргіналій, але розділ про Демокріта в одному з видань Ніцше має невеликі позначки практично під кожним словом. Діоген Лаертський явно справляє значний вплив на філософську рефлексію Ніцше, оскільки Ніцше використовує історії про Сократа, який “режисерує” п'єси Евріпіда, як основу для своєї центральної тези про народження трагедії.

Ніцше використовує ці чутки, щоб припустити, що трагедія вмирає, коли Сократ (гіпертеоретичний мораліст) захоплює поетичну уяву, роблячи трагедію підпорядкованою діалектичним інтересам — роблячи мистецтво підпорядкованим моралі. Одна з чуток про Платона та спалення текстів Діогена полягає в тому, що Сократ бере Платона в учні лише після того, як Платон кидає свої трагічні твори у вогонь. Цілком ймовірно, що величезна кількість джерел, які Діоген намагався скоординувати, призвела до організаційних труднощів, через які він часом випадково повторювався. Деякі повторення та непослідовність можна пояснити тим, як діяв Діоген, оскільки він зібрав велику кількість сувоїв папірусу від різних авторів і різних колекцій з історії філософії та літератури. Величезну кількість джерел, з яких він, здається, черпав, мабуть, було майже неконтрольованим або, принаймні, дуже важко організувати для його компіляції.

Меєр стверджує, що попередні покоління вчених, які припускали те, що Діоген нечесний, немає достатніх доказів, щоб зробити такий висновок. Меєр, ймовірно, має рацію, коли припускає, що Діоген не розумів усього, що він читав, але Меєр також стверджує, що Діоген намагається передати історію філософії так, як він її отримав. Таким чином, він вважає, що Діоген чесний, а не навмисне обманює. Навіть якщо є багато частин житій, які є ненадійними, Меєр стверджує, що ми повинні припустити, що Діоген був загалом чесним. Діоген Лаертський, мабуть, мав певну підготовку з філософії. Деякі стверджували, що він був епікурейським філософом. Непропорційна довжина тексту, присвяченого Епікуру та його захисту епікуреїзму, може підтверджувати цю тезу, але він також виражає глибоку повагу як до Платона, так і до стоїків. Діоген явно важливий як джерело для епікурейської філософії. Часом видається неможливим визначити достовірні частини Діогена, оскільки деякі з ранніх історій, які він передає, не можна

перевірити, порівнюючи їх з іншими існуючими джерелами. Робити з його розділами про Сократа і Платона виявилися найскладнішими. В якийсь момент він висловлює думку, що пише “Життєпис” для молодої жінки, яка є платоніком, і, здається, його особливо цікавить роз’яснення історичних подробиць про Платона.

Діоген зазначає, що Платон вкладає слова в уста Сократа, приписуючи Сократу доктрини, яких Сократ ніколи не дотримувався. З точки зору розуміння еволюції творів Платона, такий погляд цілком узгоджується з сучасними поглядами, тобто ранні платонівські діалоги є більш сократичними, тоді як середні та пізніші діалоги часто розглядаються як просування поетичної свободи Платона. Діоген повідомляє різні описи життя Сократа, які, очевидно, походять від інших авторів, крім Платона чи Ксенофонта. Діоген пропонує кілька версій промови, яку Сократ пропонує на свій захист. Однак між смертю Сократа та ймовірним часом, коли Діоген писав, пройшло приблизно сім століть, тому, на перший погляд, здається найбільш доцільним припустити, що Платон дає більш надійний опис Апології. Однак наскільки ми маємо право це припускати? Наскільки заслуговує довіри Діоген? Він пише, що Евфоріон і Панаетій розповідають, що початок республіки було кілька разів переглянуто та переписано, а сама республіка, за словами Арістоксена, була майже вся включена в Суперечки Протагора. Існувало багато можливостей для підробок, щоб проникнути в історію філософії в століття, що лежали між Платоном і Діогеном Лаертцем, і практично всі філологи вважають, що Діоген іноді видає деякі з них за автентичні. Багато філологів вважають, що це стосується твердження, що Платон скопіював більшу частину Республіки з раніших авторів. Однак Діоген також вказує на десять різних діалогів, які були помилково приписані Платону, тому справді схоже, що Діоген Лаертський намагається бути

обережним у збереженні правильних назв і доктрин роботи Платона. Схоже, що Діоген має волю до об'єктивності та перевірки фактів.

Які деталі є надійними з цієї ранньої скарбниці філософії іноді неможливо визначити. Здається дуже мало ймовірним, що Діоген просто вигадує історію філософії, а копії останніх заповітів Платона, Арістотеля, Теофраста, Стратона, Ліко та Епікура, які він зберігає, відображають ціннісну структуру в його складі. Діоген цікавиться подробицями життя та смерті філософів і намагається повідомити щось про те, ким вони були як справжні особи, а не просто передавати назви їхніх праць і філософські позиції. Ця орієнтація майже напевно вплинула на раннє бажання Ніцше побудувати психологічні типи характеру в його аналізі особистостей грецьких філософів. Будь-які спроби реконструювати найдавнішу історію західної філософії незмінно звертаються до деталей, знайдених у Діогена Лаертського, але часом важко, якщо не неможливо, зрозуміти, які частини тексту є достовірними.

Порівнюючи Діогена з первинними текстами, які все ще збереглися, а також звертаючись до інших авторів, які коментують історію філософії, таких як Арістотель, Климент Олександрійський, Цицерон, Євсевій, Пліній, Плутарх, Порфирій, Сенека, Стобеус та інші, ми можемо тимчасово об'єднати погляд на те, якою була найдавніша історія західної філософії. Можливо, Діоген Лаертський не цілком задовольняє історію, філософію чи літературу, але Життєпис все ще цінний як своєрідне вікно в стародавній світ. “Про життя, вчення та висловлювання знаменитих філософів” Діогена Лаертського — дуже своєрідний текст, який не є подібним до жодного іншого в історії західної філософії. Величезна кількість ресурсів, у яких він заплутався, ймовірно була некерованою та сприяла деяким помилкам, які він записує. Проте, як припускає Мейер, здебільшого Діоген, ймовірно, чесний і

намагається зберегти історію західної філософії такою, якою вона була передана йому. Крім того, він відчуває критичну суворість, оскільки він, здається, не записує будь-які випадкові деталі з історії філософії. Його виявлення розбіжностей у традиції, як вона була передана йому, разом із його спробою виявити підробки та видалити їх зі списків справжніх праць попередніх філософів вказує на те, що він хоче зберегти та зробити свій внесок в історію західної філософії. Однак проблема все ще залишається, навіть коли ми використовуємо всі найкращі наукові дослідження. Адже інколи все ще неможливо визначити, чи і коли Діоген вдався до вигадки. Таким чином, його колаж із деталями видатних філософів досі відкриває нам справжню таємницю, оскільки ніхто не знає, правдиві чи неправдиві деякі з його історій, це легенда на зорі західної філософії.

РОЗДІЛ 2. Строкатість стилю викладу та жанрові підвиди

2.1. Апофтегма як жанровий підвид

Діогену Лаерцію характерна строкатість стилю викладу — від серйозно наукового до анекдотичних байок. Також він використовує численні жанрові підвиди: апофтегма, анекдот, діалог-діатриба, епістолярій, поезія, епітафії, сілли тощо.

Апофтегма (від ἀπόφθεγμα: “припис, речення”) — запам’ятовуване слово, яке має значення сентенції. У своєму первинному значенні апофтегма — це чітке та стисле висловлювання, яке в кількох словах підсумовує далекосяжну думку щодо шляху, яким треба слідувати у зовнішньому чи внутрішньому житті людини. Таким чином, таке висловлювання не тільки легко запам’ятати, але й варто запам’ятати. Ось чому це своєрідне прислів’я, якому надають особливого авторитету, приписуючи його, точно чи апокрифично, видатній особистості давніх часів. Отже, різниця між апофтегмою та приказкою полягає в тому, що перша приписується ім’ям, тоді як друга є анонімною. Таким чином, Плутарх систематично пов’язує з їхніми авторами та з їхнім контекстом слова видатних людей, яких він цитує у своїх Апофтегмах лакедемонян.

Мабуть, найвідомішою апофтегмою є Γνῶθι σεαυτόν — Пізнай самого себе. Семи мудрецам Стародавньої Греції приписують багато відомих сентенцій. Філолог Бруно Снелл вважає, що ці люди були найбільш відомі своїм усним навчанням. Згідно з Авсонієм, найстаріші та найбільш цитовані. Як максими, ці апофтегми є основними передумовами силогізмів, які дозволяють освіченій людині щодня розумно вести своє існування, тобто розрізняти добро і зло за будь-яких обставин. Таким чином, оскільки поміркованість є найбільшим благом, як сказав Клеобул, а участь в оргії

протистоїть поміркованості, то участь в оргії не є великим благом, її слід уникати. Не слід плутати апофтегму та афоризм, хоча обидва також прагнуть сказати великі речі кількома словами. Дійсно, по-перше, не обов'язково бути античним авторитетом, щоб бути автором афоризму; по-друге, значення афоризму може бути незрозумілим при першому прочитанні, по-третє, афоризм не обов'язково має моральну чи духовну мету. Таким чином, Ніцше написав ряд афоризмів, а не апофтегм, тому що він ніколи не представляв себе античним авторитетом, чиє покликання полягало в тому, щоб обійтися без мислення у винахідливий та оригінальний спосіб. Крім того, відома формула Геракліта “ніхто ніколи не купається двічі в одній річці” не є апофтегмою, оскільки її значення потребує пояснення, щоб бути добре зрозумілим, і воно має онтологічний або навіть епістемологічний порядок, а не моральний чи духовний. Такий афоризм, безумовно, може мати чудові моральні наслідки, але сам по собі він не встановлює правила поведінки, тому він не має цінності максимуму, а лише фактичного спостереження. Останні слова вмираючого (особливо засудженого до смерті) іноді мають форму апофтегми: тоді ми говоримо про *ultima verba*.

Згодом значення терміну апофтегма дещо розширюється з *Apophthegmata Patrum*, це вже не просто питання коротких натхненних речень, але також може стосуватися коротких анекдотів, які сприяють медитації та роздумам про шлях, що веде до божественного. Але ми також можемо вважати, що анекдоти та короткі історії, які оточують речення, є скоріше вступом або коментарем до духовних заповідей, які містить цей текст. Зовсім недавно значення цього терміну ще більше розширилося, ставши за іронією долі набагато більш принизливим, він справді стає пустими словами, які мають лише фальшивий вигляд мудрості. Так, Віктор Гюго пише в “*Quatrevingt-treize*”, що “Жоржета не складала речень. Вона була

мислителем; — говорила вона апофтегмами. Вона була односкладовою”. В той час як Жорж Дюамель пише в “Chronique des Pasquier”: “Йосиф — це плювач апофегм. До Шлейтера, який насмішкувато запитує його: “А гроші?” він відповідає, з чистими зубами: “Гроші, гроші, це річ. Так, це річ, яку потрібно знайти. Потім воно йде само собою”. Але оскільки тут йдеться про іронію, лише через плутанину ми приходимо до сприйняття речень, які є банальними або чужими волі, а отже й моралі, наприклад “краще бути багатим і здоровим, ніж бідним і хворим”.

У Діогена Лаертського ми знаходимо випадки апофтегм у таких уривках, як 1,35 для Фалеса; 1,79 для Піттака; 4,47 для Біона; 5,17 і 34 для Арістотеля; 5,39 для Теофраста. У цьому ж ключі важливо зауважити, що Діоген також використовує велику кількість догм, особливо у пасажах про філософію кініків. Завдяки багатьом паралелям між загальною кінічною доксографією та книгами VI і VII, ми знаємо, що Діоген Лаертський черпає “загальні кінічні догми” з тих же джерел, що й ті, які використані для композиції його книг VI і VII. З одинадцяти “загальних догм” лише дві догми не походять безпосередньо з книги VI або VII: “треба жити ощадливо” (Догма 4), і “мудрий нічого не залишає на волю випадку” (Догма 10). Догма 4 могла бути складена особисто Діогеном Лаертцієм, для якого, мабуть, здавалося неминучим згадати про економність кініків, таку важливу в їхній філософії. Незграбна інтеграція Догми 4 у списку загальноприйнятих догматів свідчить на користь цієї гіпотези. Тоді як Діоген Лаертський хоче довести, що кінізм — це філософська школа, Догма 4 “треба жити економно” саме робить кінізм способом життя. Що стосується Догми 10, навіть якщо вона не фігурує в книзі VII, вона явно нав'язана стоїцизмом. Діоген Лаертцій зміг запозичити її із втраченого розділу Книги VII або до невикористаного стоїчного джерела. Апофтегми або догми, вставлені під “загальними

догмами” і використані як кіничні приклади, походять із джерел, які доксограф прямо не використовував в інших місцях своєї роботи, але які повторюються у кількох кіничних текстах. Щоб скласти загальну кіничну доксографію, Діогену Лаертському довелося взагалі діяти наступним чином: він вибирає у своїх книгах VI або VII догми, які, на його думку, сумісні з кінізмом, тоді він знаходить відповідний приклад серед наявного в його розпорядженні кіничного матеріалу. Кіничний матеріал, як свідчить книга VI, здебільшого складається з анекдотів і апофтегм. Там, де можна було б очікувати бібліографічних посилань, Діоген Лаертський задовольняється тим, що доводить, що кініки дотримуються догми шляхом додавання цитат або описів. В одиничному випадку Догми 11, Діоген Лаертський, здається, побачив щось кіничне в догмі Арістона — достатньо, щоб включити його в доксографію — однак не в змозі знайти кіничного прикладу, що йому відповідає.

Діоген Лаертський так чи інакше створив загальну кіничну доксографію. Він складає доксографію, як він пише свою працю загалом, але в меншому масштабі: він упорядковує і зв’язує елементи, які він знаходить у матеріалі, з яким працює, щоб надати їм певної єдності. Цей спосіб композиції пояснює незвичайну присутність стоїчних і арістонівських догм, а також появу описів кініків у доксографії.

2.2. Анекдот як жанровий різновид

Такий жанровий підвид, як анекдот, є трішки складним у сприйнятті, оскільки сучасне тлумачення в українській мові цього слова є дещо відмінним від оригінального. Як то часто буває, із часом значення слів розвивається та зазнає пейоризації. Сьогодні у більшості лексема “анекдот” асоціюється із обов’язково і виключно смішною короткою за обсягом

історією, що має певне оригінальне підґрунтя та досить часто є вульгарного характеру. На відміну від інших сучасних мов, наприклад, французької, де в принципі збереглося автентичне значення слова “анекдот”. Отож саме слово від давньогрецького ἀνέκδοτος означає “неопубліковані звіти”. Тобто це щось неопубліковане, непередане, невидане — історична особливість, риса вдачі чи характеру, другорядна подробиця дії, коротка історія, яка приємно розповідається й легко запам’ятовується, бо викликає почуття: гумору, жаху тощо. Тобто анекдот не завжди є смішним, а одна із головних його особливостей — те, що він легко передається усно. Анекдот — це “розповідь із суттю”, наприклад, для передачі абстрактної ідеї про особу, місце чи річ через конкретні деталі короткої розповіді або для характеристики шляхом окреслення певної примхи чи риси. Інколи гумористичні анекдоти відрізняються від жартів тим, що їх основна мета — не просто викликати сміх, а й розкрити правду, загальнішу за саму коротку історію.

Анекдоти можуть бути реальними або вигаданими; анекдотичний відступ є загальною рисою літературних творів, і навіть усні анекдоти зазвичай включають тонке перебільшення та драматичну форму, призначену для розваги слухача. Анекдот завжди представляється як розповідь про реальний випадок за участю реальних людей і зазвичай у певному місці. За словами Юргена Хайна, вони виявляють “особливий реалізм” і “заявлений історичний вимір”.

Слово анекдот увійшло в ужиток завдяки Прокопію Кесарійському, біографу імператора Юстиніана I (правління 527 — 565). Прокопій створив бл. 550 р. н. е. твір під назвою Ἀνέκδοτα (“Анекдота”, по-різному перекладається як “Неопубліковані мемуари” або “Таємна історія”), який складається переважно зі збірки коротких інцидентів із приватного життя візантійського двору. Поступово термін “анекдот” став застосовуватися до

будь-якої короткої оповіді, яка використовується для того, щоб підкреслити або проілюструвати будь-яку думку автора. Анекдот відноситься до будь-якої короткої гумористичної історії без необхідності фактичного чи біографічного походження.

Велика кількість анекдотів Діогена Лаерція пов'язана із найнеординарнішою особистістю філософії античності — з Діогеном Сінопським. Деякі з найсмішніших анекдотів пов'язані з його постійною ворожнечею з Платоном, якого він вважав претензійним, балакучим снобом. Коли Платон визначив людину як “двоногого без пір'я”, Діоген обскубав курку і приніс її в Академію Платона. Він випустив її в одну з класних кімнат, сказавши: “Ось — людина Платона”. Потім Платон був змушений додати до свого визначення “з широкими, плоскими нігтями”. Описуючи філософську думку та наводячи біографічні подробиці, генеалогію та цитати з листів і заповітів, Діоген розповідає нам анекдоти. Він також написав власні вірші на ту саму тематику, що і головний його твір. Діоген Лаертський схильний до того, щоб використовувати анекдоти з метою підсумку і демонстрації всіх його попередніх висловлювань про певну ваду характеру окремо взятого філософа. Діоген Лаертський навів докази не тільки для своїх характеристик через ілюстративні цитати, а також контекст для його анекдоту. Досить часто ті асоціації, що стоять за цитатами, які наводить Діоген, вони мають на меті забезпечити тло для анекдоту, який він наводить як резюме. Діоген Лаертський використовує для конкретизації своєї дискусії про особистість філософа анекдот, який виступає дуже вдалим ще один прикладом біографічного методу та вміння біографа перетворювати філософію на біографію. Однак, як і матеріал, що йому передуює, анекдоти містять небагато, якщо взагалі містять, докази справжнього характеру або життя.

Підхід Діогена до філософії по черзі був об'єктом пристрасного презирства та відданої прихильності, здебільшого відповідно до моди часів і місць, де читали його твір. Якщо читачу потрібна сувора історична точність і ретельне цитування джерел, таке потрібно шукати в іншому місці. Ми не можемо сказати, що його анекдоти завжди достовірно розкривають філософію, про яку йдеться. Звідки ми знаємо, що Зенон із Кітіона, засновник філософської школи стоїків, любив інжир? Можливо, саме це спонукало безкомпромісного німецького філософа Г.В.Ф. Гегеля відгукнутися про твір Діогена Лаертського в ХІХ столітті як такий, що містить “погані анекдоти, які не стосуються даного питання”, питання філософії. З іншої точки зору ми починаємо розуміти, чому може мати значення навіть те, що Зенон любив інжир: у кожному твердженні є щось більше, ніж просто те, що воно означає на сторінці. Те, як щось було сказано, ставлення і тон оратора, якою він взагалі був особистістю, як він поведився на вечірках — усе це доповнює наше розуміння того, як і чому він навчав того, що навчав. Діоген, якнайкраще, дозволяє нам це побачити. Навіть вигадливі або дивовижні анекдоти, якщо вони зображують щось правдиве про те, як запам'ятали чи сприйняли мислителя, дають певне розуміння того, що його думка означала для оточуючих. У цьому майже вся суть твору: це збірка біографічних нарисів і філософських доктрин, огляд не лише філософських шкіл, а й типів людей, які їх заснували та відвідували. “Діоген... здається... припускає, що віньєтка чи промовистий анекдот можуть розкрити більше про істотний характер філософа, ніж канонічні твори, які покоління інтенсивно вивчали”, — пише Джеймс Міллер.

2.3. Епіграма як жанровий підвид

Отож, у своїй єдиній збереженій праці, що представляє собою прозову біографію філософів, Діоген Лаерцій також записує 978 віршованих рядків, 246 з яких складаються з п'ятдесяти двох власних епіграм Діогена. Майже всі епіграми Діогена є похоронними за нагодою і відрізняються за тональністю від епіграм, що вихваляють досягнення та благородну смерть Солона [D.L.1.63] і Сократа [D.L.2.46] тим. У своєму життєписі Платона Діоген включає текст заповіту Платона, після якого йдуть три епітафії, які (як кажуть) були написані на його могилі [D.L.3.43 — 44], і дві хвалебні епіграми самого Діогена: одна є епітафією, інша — про те, як він помер [D.L.3.45]. Цікаво, що обидві епіграми цитують слова однієї з нібито вписаних епітафій Діогена:

ἔστι καὶ ἡμέτερον οὕτως ἔχον:
καὶ πῶς, εἰ μὴ Φοῖβος ἀν' Ἑλλάδα φῦσε Πλάτωνα,
ψυχὰς ἀνθρώπων γράμμασιν ἠκέσατο;
καὶ γὰρ ὁ τοῦδε γεγῶς Ἀσκληπιός ἐστιν ἰητὴρ
σώματος ὡς ψυχῆς ἀθανάτοιο Πλάτων. [D.L.3.45]

І якщо би Феб Аполлон не породив Платона, як би він зцілив душі людей по всій Греції листами? Дійсно, як Асклепій є лікарем для тіла, так і Платон — для безсмертної душі.

καὶ ἄλλο, ὡς ἐτελεύτα:
Φοῖβος ἔφουσε βροτοῖς Ἀσκληπιὸν ἠδὲ Πλάτωνα,
τὸν μὲν, ἵνα ψυχὴν, τὸν δ', ἵνα σῶμα σάοι

δαισάμενος δὲ γάμον πόλιν ἤλυθεν, ἦν ποθ' ἑαυτῷ
ἔκτισε καὶ δαπέδῳ Ζηνὸς ἐνιδρύσατο. [D.L.3.45]

Феб Аполлон породив Асклепія та Платона на благо смертних, тому перший міг рятувати тіло, останній же — душу. І обідаючи на весіллі, він пішов до міста, яке він колись збудував сам і поставив на рівнині Зевса.

Що ще цікавіше, епітафія не є однією з трьох, які цитує Діоген, незважаючи на докази їх широкого поширення. Це четверта епітафія, яка не згадується Діогеном, але цитується незалежно неоплатоніком Олімпіадором із Фів і пізнішим Анонімом Префацієм про життя Платона. Ця вихідна епітафія виконує роль біографічної традиції про те, що батьком Платона був Аполлон — твердження, яке було б незвичним для Діогена, який особливо остерігався містичних і забобонних подробиць у житті. Включення Діогеном поезії до його колекції життєписів нагадує вірші Пеплоса, однак Діоген уникає умовностей епітафій на користь більш витонченої грецької традиції епіграми, яка була складена на початку III століття до нашої ери з метою їх включення в авторські книги.

Епіграми Діогена Лаертського навмисно включають посилання на четверту епітафію як посилання на усно передані епітафії, що було характерним біографічній традиції, прикладом якої є аристотелівський Пеплос. Діоген робить подібну алюзію у своєму цитуванні анонімної епітафії про Орфея. Діоген також використовує цю епітафію для того, щоб продемонструвати свою майстерність варіації та звернутись до містичної біографічної традиції про філософів як святих людей.

Однак слід зазначити, що поетична майстерність Діогена Лаерція не завжди отримує схвальні відгуки від дослідників його творчості. Деякі

коментарі на цей рахунок є достатньо різкими: один критик (В. Р. Патон, редактор Грецької Антології) назвав оригінальну поезію Діогена, якою розсипано цілі життєписи, “можливо, найгіршими віршами, які коли-небудь публікувалися”.

2.4. Діалог-діатриба як жанровий різновид

Серед інших жанрових підвидів Діоген активно використовує діалог-діатрибу. Діатриба (διὰ τριβή), менш формально відома як висловлювання, — це довга промова, хоча часто зведена до письмового тексту, зроблена з метою критики когось або чогось, часто з використанням гумору, сарказму та закликів до емоцій. Терміни “діатриба” та “нарікання” (і, меншою мірою, “тирада” та “промова”) визначали як різні, але в сучасному дискурсі вони часто використовуються як синоніми. Обвинувачення чи висловлювання не є формальною класифікацією аргументів, і релігійний автор Алістер Стюарт-Сайкс зазначає, що “[форму] обговорення важко точно встановити”. Висловлювалося припущення, що терміни діатриба, тирада, висловлювання та промова “схожі, але мають різні відтінки значення”: тирада є найзагальнішим із них, описуючи будь-яку довгу критичну промову; промова особливо пишна, зазвичай розпалює пристрасті слухачів і є основним інструментом демагога; нарікання — це насамперед інструмент катарсису, що дозволяє мовцеві випустити пар, але не обов’язково переконувати чи завдавати шкоди; діатриба є більш стомлюючою: у той час як промова може пробудити пристрасть, а висловлювання може бути цікавим для перегляду, діатриба не є ані надихаючою, інформативною, ані розважальною. Було висловлено припущення, що нарікання — це лише один із видів діатриби, з одним поясненням, яке стверджує, що “нарікання можна узагальнено визначити як емоційно заряджену розповідь або діатрибу, яка

часто виражає сильну огиду чи гнів, з одного боку, або декламаційне, часто помпезне, твердження з іншого”. Ряд відомих творів було описано як діатриби, такі як “Діатриби” грецького філософа Біона з Борисфена, в яких він сатирував дурість людей; “Діатриби” Телеса з Мегари, написані близько 235 р. до н.е., які представляють основу філософії кінізму; і діатриби, або дискурси, Епіктета, поширені Арріаном близько 108 р. н.е., вводячи аспекти стоїцизму.

Грецький філософ Евріпід у дослідженні використання образливих висловлювань у IV столітті до нашої ери стверджує: “Особливість образливих виступів, як відмінність від інших форм популярного моралізування, полягає в уявній присутності опонента. Йому не дозволяється відповідати, але його позиція вказується за допомогою висловлювань або риторичних запитань, які вкладають йому в уста оратор, і таким чином введення заперечення у формі запитання стає однією з характерних рис діатриби. Це, очевидно, розвиток форми діалогу, і зазвичай прирівнюється до платонівських діалогів. Припускається, що опонент, проти якого заперчується в діатрибі, є “фіктивною особою, представленою оратором лише як частину риторичного механізму його дискурсу”, яка висловлює позицію опонента перед тим, як “вказати на неспроможність цієї позиції через засоби ілюстрації, риторичне запитання, прислів’я, *argumentum e contrario* тощо, а на завершення виклад власної точки зору оратора”. Незважаючи на те, що діатриба або нарікання за своєю суттю не є гумористичними, нарікання стали основним елементом сучасної комедії, виконувані як “надмірні балачки з єдиною точкою зору на широкий спектр тем”.

Із розвитком жанрового підвиду діатриби, відбулось певне закріплення цього жанру у релігійному дискурсі. Стюарт-Сайкс припускає, що існує різниця між язичницькими діатрибами, які, як він припускає, спрямовані

проти теперішньої особи, та християнськими діатрибами, які, на його думку, спрямовані проти гіпотетичної іншої особи, але більш повно спрямовані на переконання читача чи слухача. Відомий історичний приклад релігійної діатриби можна знайти в Посланні Павла до римлян. Що стосується цього вживання, діатриба описується як промова, в якій оратор намагається переконати аудиторію, обговорюючи уявного опонента, зазвичай використовуючи другу особу однини. Доповідач порушує гіпотетичні питання і відповідає на них або робить неправдиві висновки і продовжує їх спростовувати.

Діатриба, також відома як “кініко-стоїчна діатриба”, — це діалогічний спосіб викладу, який найбільш відомий своїм використанням у грецьких полемічно-дидактичних текстах, починаючи з елліністичного періоду. Діатриба виникла в працях елліністичних філософів Біона (бл. 335 — 345 рр. до н. е.) і Телеса (бл. бл. 235 р. до н. е.) і досягла свого розквіту в римські часи з Епіктетом (бл. 50 — 135 рр. н. е.) як її найвидатніший експонент. Ця дискурсивна традиція була перенесена в християнство апостолом Павлом, особливо в його посланні до римлян. Діатрибальний стиль аргументації був прийнятий отцями Церкви в наступні століття, також під впливом Другої софістики. Це приводить нас до Іоанна Златоуста (бл. 347 — 407), чії проповіді є особливо сприятливим зразком живого стилю діатрибального дискурсу. Багато його творів було перекладено слов'янською мовою, починаючи з IX по X століття і далі, так що діатрибальний стиль увійшов у слов'янське середовище через багато століть після його початкового впровадження в елліністичні часи. Ця лінія розвитку представляє інтригуючий випадок того, як добре відомий стиль діалогічного дискурсу, який розвинув фіксовані мовні прояви в грецькій мові, був сприйнятий і

присвоєний новою християнізованою культурою, де цей жанр перговочатково виник саме у письмовій формі.

Головною особливістю діатриби є те, що її діалогічність виконується драматично. У контексті полемічної суперечки автор вступає в дискусію з фіктивним опонентом. Найголовніше, що аргументи фіктивного опонента не просто цитуються, а драматично розігруються. Це головна відмінна риса, яка відрізняє діатрибу від інших полемічних чи діалогічних стратегій. Таким чином, автор (точніше оратор чи проповідник у контексті релігійного дискурсу) виконує як власну партію, так і партію свого фіктивного опонента. Таким чином у дискурсі відбувається чергування голосів, що призводить до жвавого обміну полемічними позиціями.

Слід підкреслити, що діатриба — це не жанр, а спосіб організації дискурсу. Тим не менш, жанр гомілії особливо підходить для використання образливого стилю. Отже, незважаючи на те, що проповіді часто вважаються одними з найбільш прототипно “віддалених” і монологічних видів дискурсу, використання діатриби гарантує, що в словах проповідника справді звучить різноманітність голосів. Характерною особливістю для діатриби є використання парентетичних *verba dicendi* для розмежування різних голосів у полемічному дискурсі.

Типової структури діатриби немає. Це не є діалогом у понятті літературної традиції Платона і Ксенофонта, хоча діатриби часто містять діалоги та розмовний стиль. Більшою формою діатриби є лекція чи трактат про певну мораль чи на перну філософську тему, наприклад, божественне провидіння, самодостатність, задоволення, свобода, самоконтроль, гнів, старість, задоволення. Діалогічний елемент у діатрибі має декілька форм і значно відрізняється від автора до автора. Один метод полягає в короткому обміні запитаннями та відповідями. Часто це у сократівській манері, коли

вчитель атакує фіктивного співрозмовника гострими запитаннями, часто створюючи абсурдні твердження, які співрозмовник повинен рішуче відкинути. Цей метод є провідним у Телеса, Епиктета і Діона Хризостома. Інколи співрозмовник ставить запитання, а відповіді надає вчитель. Техніка багатьох авторів полягає в тому, щоби нанизувати серію заперечень і помилкових висновків співрозмовника протягом усієї лекції чи трактату. Питання співрозмовників зводяться у форму хибного висновку, від якого автор хоче захиститися або створює типові заперечення проти авторської лінії міркувань. Вчителі відповідають, що потім служить переходом до нової теми або кроку в аргументації. А низка таких заперечень може стати принципом структурування дискурсу. Заперечення та помилкові висновки часто відкидаються рішуче негативними висловлюваннями або формулами присяги, наприклад, *me genoito* — ні в якому разі!

Діатриби також впливають на стиль прямого звернення за допомогою короткої промови, де вчитель відвертається від своєї справжньої аудиторії, щоб звернутися до уявної особистості. Як правило, але не завжди, це різкі цензурні слова, які докоряють співрозмовнику за якийсь порок або зразок поведінки. Ці висловлювання, як правило, функціонують як характеристика співрозмовника. У зверненнях до співрозмовника використовуються хибні переліки тверджань, риторичні запитання, вигуки. Зазвичай вони оформлені у другій особі однини. Письменник або оратор прагне підтримувати контакт у різних точках з аудиторією у такий спосіб, який є подібний чи принаймні дуже схожий на стиль написання листів. Поєднуються діатрибальний та епістолярний стилі досить легко та гармонійно. Автор може відвернутися від співрозмовника чи загального аргументованого дискурсу, щоб закликати аудиторію чи поставити їй запитання.

Інші елементи стилю суттєво відрізняються залежно від культурно-освітнього походження, філософських поглядів і безпосередніх цілей конкретних авторів. Тим не менш, існує ряд риторичних особливостей, які характерно служать дидактичним і повчальним цілям діатриби. Стиль має тенденцію до розмовного з паратаксісом і еліптичними виразами. У діалогічних частинах переважають короткі речення з простим розмовним синтаксісом. Такі риторичні фігури, як ізокола, паралелізм і антитеза є досить популярними та визначними для такого піджанру, як діалог-діатриба. Дуже поширеними є риторичні запитання, часто в серії. Цей стиль, звичайно, визначається, як дидактичний і повчальний. Таким чином, з цієї причини велика кількість цитат поетів і філософів є у формі сентенцій і коротких фраз. Анекдоти, порівняння та особливо приклади з історії та легенди є дуже важливими. Іронія та сарказм часто мають місце. Перелік чеснот і пороків ілюструє концепції добра і зла людина. Деякі автори люблять персоніфікувати абстрактні ідеї, такі як смерть, бідність і багатство.

2.5. Епістолярій як жанровий підвид

Діоген Лаерцій інкорпорує елементи епістолярного жанру, які є важливими для його доксографії, адже через листи розкриваються риси характеру особистості, про яку він пише. Щодо більшості грецьких листів, беручи до уваги особливості листування, ми можемо визначити три широкі цілі, які виражаються в листах. А саме: передати інформацію; зробити запити або давати команди/інструкції; і посилювати або підтримувати особистий контакт з одержувачем. Кожна з цих цілей забарвлена відносним статусом відправника до одержувача. Так, якщо взяти для прикладу запит у рекомендаційному листі, то він буде структурно відрізнявся від благання в листі про клопотання. Коли хтось намагається визначити, яка з вищезгаданих

цілей мається на увазі в листі, визначення не повинно ґрунтуватися на одній або двох стереотипних фразах у листі. Наприклад, відправник може почати текст листа інформаційною фразою (такою як “І хочу, щоб ти це знав. . .”), а потім продовжувати запитувати щось у одержувача. Можливо, лист служить двом окремим цілям — інформації та запиту. З іншого боку, первинне розкриття інформації може лише надати обґрунтування наступного запиту. Отже, слід з’ясувати логічний зв’язок конвенцій, а потім на цій основі визначити мету листа.

Ще більш важливим для розуміння епістолярної функції є визнання того, що існує кореляція між трьома основними епістолярними функціями та основною структурою листа. А саме, аспект написання листів, що дозволяє залишатися на зв’язку, передається насамперед через умовності які відкривають або завершують лист. З іншого боку, тим конкретніше приводи листа, визначені як розголошення інформації та прохання або наказ, виражаються в основному в використовуваних умовностях в тілі листів. Отже, якщо лист має повний вступ, а на завершення основним наміром відправника є встановлення контакту з одержувачем, то такий тип листування — сімейний лист або лист дружби. Та навпаки, якщо основна частина листа повн, а вступ та завершення мінімальні, то лист мотивований якоюсь більш конкретною метою, ніж звичним встановленням чи підтриманням контакту.

Окрім функції розкриття характеру, листи у праці Діогена є важливим джерелом інформації щодо філософських доктрин. Для прикладу, Діоген Лаертій є першоджерелом повних листів Епікура, а також біографічних та інших відомостей про нього. Відомо, що Епікур писав багато його філософських доктрин в епістолярній формі, три з яких збереглися повністю, інші ж збереглися фрагментами, однак вважаються ймовірно автентичними. Отож, три повні листи збереглися у праці Діогена Лаертського. Фрагменти

інших листів Епікура збереглися як цитати у пізніших авторів, у папірусах із бібліотеки епікурейця Філодема в Геркуланумі та на написі Еноанди (Лікія).

Висловлювання та репліки є основними засобами побудови біографій і вчень більшості філософів, які з'являються в “Життєписах видатних філософів” Діогена Лаертського (III століття нашої ери). Великі грецькі філософи, як правило, висловлюють свою влучну думку в одному рядку, який Діоген подає в оточенні анекдотів про їх життя. Зрідка Діоген вкладає лист, що стосується певного філософа, від нього чи про нього, але ці листи з'являються лише епізодично. Коли листи з'являються у творі Діогена, тобто коли він все-таки вставляє у твір уривки листів чи то листи у повному обсязі, то кожен із цих листів представлений або повністю, або у вигляді розширеної цитати. Виняток з'являється в останній частині твору Діогена, у десятій книзі, предметом якої є філософ Епікур та епікурейці. У написанні біографії Епікура визначними засобами є уривчастий лист і натяк на інші листи, які Діоген не включає у твір. Навіщо листи, коли творчі біографи та доксографи могли продовжувати писати за вже діючим фасоном, що включав у себе використання анекдотів, афоризмів чи розумних історій у розповідях Солона, Сократа, Діогена Кініка та інших філософів? І навіщо фрагменти листів, коли листи інших філософів представлені у вигляді повних текстів або повних абзаців? Насправді ж, фрагменти особистих чи інтимних листів були такими ж важливими для нових відкриттів епікурейців, як і філософії послання були для проголошення епікурейства. Саме завдяки таким моментам твір Діогена Лаертського є настільки цінним для нас.

У випадку Епікура та його біографа частина будь-якої відповіді на питання “навіщо листи?” повинна визнати історичну реальність: Епікур був листописцем. Три основні нефрагментні збережені тексти Епікура є епістолярними: лист до Піфокла, лист до Меноекея та лист до Геродота.

Діоген Лаерцій (наше єдине джерело цих листів) не подає їх як частину біографії Епікура, але оскільки він особливо цікавиться епікурейством, то він подає ці уривки як тексти, що найкраще окреслюють філософію Саду. “Α δὲ αὐτῷ δοκεῖ ἐν αὐτοῖς ἐκθέσθαι πειράσομαι τρεῖς ἐπιστολάς αὐτοῦ παραθέμενος, ἐν αἷς πᾶσαν τὴν ἑαυτοῦ φιλοσοφίαν ἐπιτέμῃται — “Я спробую представити його вчення, надавши три його листи в якій він уособлює всю свою філософію” [D.L.10.28]. Справа про епікурейські листи, призначені для розповсюдження серед окремих осіб спільноти з неосновними віруваннями, має певну схожість у ролі із ранньохристиянськими листами щодо створення та зміцнення спільноти навколо певного вчення. Усі три філософські послання пропонували конспекти первинних вчень або скорочення більш довгих неепістолярних книг, адже листовий формат є педагогічним інструментом. Таким чином, питання автентичності часто не є необхідним у випадку Епікура. На відміну від читачів листів, приписуваних Платону, які сподіваються почути “безпосередній голос людини Платона”, читачі послань Епікура звертаються до литів як до оглядів філософії, а не як до документів, які розкривають або зображують Епікура як особистість.

Важливість послань у творчості Епікура тісно пов’язана з фундаментальним характером епікурейської філософії. Відкрите, систематичне залучення нових членів могло не бути стандартною практикою. І все ж епікуреїзм був соціальним рухом, який пропонував усім своїм прихильникам погляд, який пізніше був укладений в епікурейському тетрафармакос, або “ліки з чотирьох частин” від людських страждань. Тетрафармакос — мабуть сформульована для запам’ятовування — була найкоротшою епікурейською позицією; написання Епікуром епітомів своїх власних творів свідчить про його зусилля зробити свою систему зрозумілою для всіх. Епікурейський тетрафармакос був скороченою версією перших

чотирьох Принципіальних Доктрин: боги нас не займають; смерть для нас ніщо; те, що добре, може бути легко отримано; те, що погане, можна уникнути. Ці ліки з чотирьох частин спочатку були з'єднанням чотирьох речовин (віск, жир, пек і смола); епікурейці римської доби використовували це слово метафорично для позначення чотирьох засобів для зцілення душі. Це короткі рекомендації, щоб уникнути тривоги чи екзистенціального страху. Епікурейські філософські послання, подібні до послань Меноекея, були засобом поширення епікурейської мудрості, яка зосереджувалася на щоденній філософській практиці простих людей. Як зазначив Ендрю Моррісон, обговорюючи Послання Горация, лист — на відміну від дидактичного трактату чи вірша, як-от *De Rerum Natura* — представляє епікурейство як “етичний проект, який не може завершитися”; філософія “надто актуальна, і нею потрібно займатися щодня” [81, с. 131]. Але епікурейське вчення, представлене у вигляді філософських послань, не пристосоване до потреб однієї конкретної людини, але до множини типів людей на окремих етапах філософського дослідження. Таким чином, листи, включені Діогеном Лаертським, кожен має на меті допомогти читачеві із конкретними задачами. Наприклад, Лист до Геродота допоможе тим, хто знайомий з деякими деталями, але не бачать цілу картину; Лист до Піфокла легше зрозуміти, ніж більші твори Епікура, і він допоможе початківцям пригадати основні вчення; Лист до Меноекея запевняє читачів, що ніколи не пізно і ніколи не рано звертатися до філософії.

Одна з перешкод для того, щоб відрізнити стародавні цитати з подібних філософських послань від алюзій або цитат із більш особистих листувань епікурейців є відсутність давньогрецьких термінів, які розрізняють особисте листування та філософські послання. Включення Діогеном збірки з двадцяти двох листів або епістолярних книг, що стосуються постаті Емпедокла у

списку творів Гермарха, давньогрецького філософа, учня та послідовника Епікура, є особливо загадковим. Іноді зменшувальна форма ἐπιστόλιον — маленький лист — здається, сигналізує про те, що текст був елементом приватного листування, а не епістолярним есе або трактатом, але у випадку епікурейства ми повинні розглянути, чи вживається цей демінутив сторонніми із метою висловити презирство до Саду Епікура, який Плутарх назвав не садом (κῆπος), а “маленьким садом” (τὸ κηπίδιον). Загалом стародавні джерела позначають усі листи, приватні чи ні, просто як “послання” (ἐπιστολαί). Незважаючи на відсутність чіткої номенклатури, самі способи формулювання конкретного листа, що демонструють свою епістолярність, розкривають різницю.

Три послання Діогена Лаертського, збережені повністю, показують дуже добре рудиментарне епістолярне їх оформлення: привітання на початку; швидке заохочення до продовження переписки в кінці (хоча останній елемент відсутній у Листі до Геродота). Там, де в інших посланнях використовуються імперативи однини, щоб спонукати адресата дотримуватися теми листування, беручи до уваги вищевикладений матеріал, Лист до Геродота завершується словами, що “хтось” (τις) хто зрозуміє вищесказане, матиме більше життєвих сил, ніж інші люди; і що навіть ті (множина), хто осягає лише зачатки, може досягти душевного спокою [D.L.10.83]. Листи до Геродота та Піфокла містять декілька подібних закликів, але всі вони працюють як вступ або вказівник для нової теми або закінчення листа. Наприклад, Епікур розпочинає Лист до Геродота такими словами: “Для тих, хто не вміє, Геродот, все глибоко вивчити Я писав про фізику...” — Τοῖς μὴ δυναμένοις, ὧ Ἡρόδοτε, ἕκαστα τῶν περὶ φύσεως ἀναγεγραμμένων ἡμῖν ἐξακριβοῦν ... [D.L.10.35]. Пізніше він пише: “По-перше, Геродоте, треба зрозуміти значення тих слів, що лежать в основі...” — Πρῶτον μὲν οὖν τὰ ὑποτεταγμένα τοῖς φθόοις, ὧ Ἡρόδοτε, δεῖ

εἰληφέναι ... [D.L.10.37]. Потім блище до кінця Листа до Піфокла ми маємо: “Пам’ятай усе вищесказане, Піфокле” — Ταῦτα δὲ πάντα, Πυθόκλεις, μνημόνευσον [D.L.10.116]. Таким чином, можна сказати, що такі заклики, імперативи та звертання служать більшою мірою для того, щоб зосередити увагу, а не привертати увагу до будь-яких особливостей адресата. Те, що Геродот не є єдиним адресатом послання, яке адресоване йому, зрозуміло ще на початку: “для тих (у множині), хто не вміє глибоко вивчити...” Ця фраза є ключовою для розуміння жанру всіх трьох листів: це своєрідні опитування або епітоми, написані для аудиторії, що виходить за межі єдиного згаданого адресата.

Лист до Меноекея набуває дещо більшого статусу листа завдяки чесноті його порівняльної стислості та включення деяких імперативів однини, які закликають адресата “робити і практикувати” — ταῦτα καὶ πράττε καὶ μελέτα [D.L.10.123] або “розглядати” — δόξαζε. Лист до Меноекея становить приблизно третину довжини Листа до Піфокла, і менше четвертої частини довжини Листа до Геродота. Перші рядки цього послання означають, що адресат Листа до Меноекея може подумати, що він не знаходиться на правильному етапі життя для вивчення філософії, і таким чином може справити враження “ваги читача” (такого ж важливого за своєю роллю, як у художніх листах), але там немає явної характеристики адресата. Натомість початкові рядки є закликом до кожного розпочати вивчення філософії, незалежно від того, чи молодий він, чи старий: “Епікур — Меноекею. Вітаю. Хай ніхто не відкладає вивчення філософії в молодості, або в старості — хай ніхто не втомлюється від вивчення філософії”. Роздуми Епікура про цілющість філософських досліджень взагалі не передбачає наративів навколо предмету життєвого етапу, а натомість служить для інформування читачів

(Меноекея та інших починаючих епікурейців), що цей текст пропонує вступну настанову щодо турботи про душу.

Лист до Піфокла починається абзацом, який привертає увагу тими епістолярними засобами, яких немає у двох інших посланнях. Це єдиний лист, оформлений як відповідь на лист адресата. Розпочинається він такими словами: “Клеон приніс від вас листа...” — Ἦνευκέ μοι Κλέων ἐπιστολὴν παρὰ σοῦ ... [D.L.10.84]. Далі початкові рядки повторюють прохання, що міститься в листі Піфокла: “... ти просив мене надіслати зрозумілий і стислий опис небесних явищ так, щоб ти міг їх легко запам’ятати” — ἐδέου τε σεαυτῷ περὶ τῶν μετεώρων σύντομον καὶ εὐπερίγραφον διαλογισμὸν ἀποστεῖλαι, ἵνα ῥαδίως μνημονεύῃς. Епікур відповідає на запит з емоцією радості: “Я радий отримати твій запит, і я з нетерпінням чекаю на це із задоволенням” — ἡμεῖς δὲ ἠδέως τέ σοῦ τὴν δέησιν ἀπεδεξάμεθα καὶ ἐλπίσιν ἠδείαις συνεσχέθημεν. Два аспекти цього відкриття підкреслюють статус листа як кореспонденції (фіктивної чи ні): найменування конкретного меседжу; і вираження Епікуром своєї готовності відповісти.

Цікаво, що вчений-епікурець і поет першого століття до нашої ери Філодем згадує підозру, що лист до Піфокла (який він цитує однозначно як “епітома про небесні явища, адресовані Піфоклу”) і “деякі інші листи” були неавтентичними. Услід за Філодемом, Герман Усенер, перший сучасний редактор Епікура, висунув пропозицію, що Лист до Піфокла був неелегантно зшитий із різних розділів об’ємної праці Епікура “Про природу”. Якщо це так, то заслуговує на увагу той факт, що початкові рядки Листа до Піфокла більшою мірою за своєю побудовою схожі на листи. Складається таке враження, ніби старанний компілятор дуже постарався для досягнення правдоподібності листа, і він вибирав дороговкази достовірності не з того жанру. Перші 130 слів “Листа до Піфокла” є гібридом: лист є відповіддю на

особистий запит названого адресата, але Піфокл не збирається зберегти цей лист як такий, що написаний лише йому персонально: наступна презентація цього листа багатьом іншим буде корисною, особливо тим, хто нещодавно відкрив для себе науку. Найважливіше те, що останній рядок вступу Листа до Піфокла звертає увагу на публічний характер Листа до Геродота, радячи Піфоклу також його прочитати [D.L.10.85].

У фрагментарному тексті Філодема не було вказано, про що йшлося у Листі до Піфокла, і саме з цієї причини даний лист звучав неавтентично для деяких стародавніх епікурейських читачів. Можливо, їх турбувала гібридність форми листа або його не достатня довжина. Тим не менш, три листа мають істотні спільні атрибути: ніхто не надає жодних новин, не вимагає відповіді чи не пропонує подробиць про диспозицію автора чи адресата. Моррісон [81, с. 114] визначає запитання “Кого ви судите краще за того, хто має святе вірування в богів і не боїться смерті?” [D.L.10.133] як ознаку відкритої епістолярності Листа до Меноекея, але це є радше риторичним питанням, яке не є показовим для епістолярного жанру. Окрім вищезгаданого елементу ввічливості Епікура, яка виражена твердженням, що він радий написати Лист до Піфокла, листи не містять вираження емоцій. Вони також не пропонують ані конкретної дати, ані географічного розташування автора листа або одержувача. Як колекція із трьох листів, вони не роблять жодних спроб створити розповідь, наратив чи ілюзію часової послідовності. Очевидно, що автентичні філософські послання Епікура, цитовані різноманітними авторами (такими як Цицерон, Філодем і Сенека), ймовірно, були схожі за характером.

Посилання Діогена Лаертського на решту листування Епікура (або передбачуване листування) розкривають зовсім іншу закономірність. Огляд перших кількох сторінок трактування Діогеном Епікура демонструє

відмінність та ілюструє винятковість листів від більш давніх уявлень (здебільшого ворожих) про життя та характер Епікура. По-перше, після короткого огляду освіти Епікура та його ранньої кар’єри, Діоген згадує, що Діотім Стоїк знеславив Епікура, склавши п’ятдесят “брудних листів” і видаючи їх за Епікурові листи — ἐπιστολάς φέρων πενήκοντα ἀσελγεῖς ὡς Ἐπικούρου [D.L.10.3]. Далі Діоген посилається на наклепника, який приписував Епікуру деякі (імовірно непристойні) листи, які інші приписують стоїку Хрисіппу [D.L.10.3]. Після згадки таких фальшивих джерел-свідчень, Діоген узагальнює неправдиву інформацію про Епікура, поширену Посідонієм, Сотіоном і Діонісієм Галікарнаським. Ці автори стверджували, що Епікур допомагав своїм батькам у їхніх зневажливих ремеслах (мати — заклинателька, батько — учитель у школі); що один із його братів займався проституцією та здружився з “гетерою Леонтією”; що Епікур переробив твори Демокріта й Арістіппа; і що він не був афінським громадянином [D.L.10.4].

Далі Діоген згадує твердження, що Епікур писав листи, які лестили міністру Мітрасу, звертаючись до нього так, ніби він був Аполлоном: “цілитель і безсмертний” — παιῖνα καὶ ἄνακτα. У цьому місці (все ще в переліку ворожих джерел Діогена) ми зустрічаємо два рядки, представлені як фрагменти листів до жінок на ім’я Леонтіон і Феміста. Мова цих листів дещо екстравагантна: “Клянусь Господом Аполлоном, моя люба маленька Леонтіон, як ми вибухнули оплесками, коли прочитали твого листа” — Παῖαν ἄναξ, φίλον Λεοντάριον, οἴου κροτοθορύβου ἡμᾶς ἐνέπλησας ἀναγνόντας σιου, ἶος πλου [D.L.10.5]. І до Фемісти: “Якщо ви (у множині) і Феміста зокрема запрошуєте мене, я здатний тричі обертатися і вертатися туди, куди б ви не пішли” — Οἷός τε[...]εἰμί, ἐὰν μὴ ὑμεῖς πρὸς με ἀφίκησθε, αὐτὸς τρικύλιστος, ὅπου ἂν ὑμεῖς καὶ Θεμίστα παρακαλῆτε, ὠθεῖσθαι [D.L.10.5]. Значення фрази

“тричі обертатися” є непрозорим для сучасних читачів і п’ятискладове слово для лексеми “оплески” (κροτοθούρου) було досить маловідомим у давнину, щоб отримати запис у листі.

Діоген також записує яскравий стиль мовлення, який, як стверджують ці джерела, можна знайти в листі Епікура до Піфокла: “І до Піфокла, який виявився гарним, він сказав: “Я сидітиму тут, чекаючи твого бажаного, богоподібного виходу” — πρὸς δὲ Πυθοκλέα ὄραϊον ὄντα ‘Καθεδοῦμαι, φησί, προσδοκῶν τὴν ἰμερτὴν αἰ ἰυυόθ [D.L.10.5]. Посилання на привабливість Піфокла, очевидно, мало натякнути на те, що еротичне бажання було залучене. Далі йде посилання на одного Теодора, який згадує іншого листа Епікура до Фемісти в його четвертій книзі “Проти Епікура”. Більшість вчених вважає це конкретне посилання незрозумілим: “І знову, написавши Фемісті, він думає, що проповідує їй” — καὶ πάλιν πρὸς Θεμίσταν γράφων νομίζει αὐτῇ παραινεῖν [D.L.10.5]. Теодор або інше неназване джерело також згадує листи до багатьох гетер, і зокрема Леонтіон, “в яку Метродор [епікуреєць] також був закоханий” [D.L.10.5].

Незабаром після цього ми маємо цитату, яка натякає на Одиссея та сирен: “Підніми вітрило, блаженний хлопчик, і втікай від усіх культур” — Παιδείαν δὲ πᾶσαν, μακάριε, φεῦγε τὰκάτιον ἀράμενος [D.L.10.6]. Епіграматичний характер цього рядка подібний за змістом до висловів, записаних в інших книгах Діогена Лаертського, але тут цитата визначена як рядок із листа до Піфокла. Можливо, цей горезвісний фрагмент (також згаданий Плутархом та іншими), разом із тим, у якому згадується “богоподібний вихід” Піфокла, походить з тексту Філодема про “епітому про небесні явища, адресовані Піфоклу”. Чи могли існувати два листи до Піфокла, в яких розповідалося про небесні явища, один достовірний та інший фальшивий? Екстравагантна мова і посилання на привабливість Піфокла в

останньому може пояснити, чому автентичність була поставлена під сумнів. Після огляду цих листів Діоген Лаертський посилається на образливі фрази, висловлені стоїком Епиктетом, який називав Епікура “проповідник жіночності”.

Далі Діоген згадує трактат, який не зберігся, брата колеги Епікура — Метродора. В іншому місці ми дізнаємося, що Тімократ якось сказав, що він “любив свого брата, як ніхто інший, і ненавидів його, як ніхто інший”. Тут Діоген повідомляє, що цей Тімократ був незадоволеним учнем-епікурейцем, який написав той трактат як викриття епікурейців. Нібито їм була притаманна нестриманість і розбещеність. У цьому викритті він стверджував, що ледь уникнув того, що він називав таємничим культом і “цими ночами філософії” Саду — τὰς νυκτερινὰς ἐκείνας φιλοσοφίας καὶ τὴν μυστικὴν ἐκείνην συνδιαγωγὴν [D.L.10.6]. За словами Діогена Лаертського, Тімократ цитував листи, щоб задокументувати свою критику. Серед багатьох звинувачень Тімократа у трактаті було твердження, що Епікур витрачав цілу міну на день на їжу, “як він сам каже в листі до Леонтіон, і в листі до філософів Мітілени” [D.L.10.7]. Тімократ або інше вороже джерело також цитує вороже посилання на Навсіфана, знайдене в листах. Тут також Діоген нанизує один фрагмент даних за інший, не сигналізуючи про зміну джерела або теми.

Підсумовуючи цей каталог листів Епікура, цитованих радше недругами Епікура, Діоген про них висловлюється таким чином: “Але ці люди божевільні” [D.L.10.9]. Своє твердження він супроводжує свідченнями про доброту та патріотизм Епікура, а також про його дружбу із величезною кількістю людей, яку він підтримував. Листування Епікура зустрічається рідше в тому розділі, де Діоген висловлює свою думку про Епікура або цитує дружні до епікурейців джерела. Але посилання на листи Епікура відновлюються, коли Діоген пропонує документи про добре врегульований

апетит Епікура. Відзначивши звичайне задоволення Епікура лише хлібом і водою, він цитує: “Пришліть мені маленький горщик сиру, щоб, коли захочу, я міг влаштувати бенкет” [D.L.10.11]. Діоген також стверджує, що Епікур замінює шаблонний епістолярій свого вступу у формі “Вітання” (у буквільному значенні слова “Будьте раді”) на форми “Поводьтеся добре” та “Живіть чесно” — καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ἀντὶ τοῦ Χαίρειν Εὖ πράττειν καὶ Σπουδαίως ζῆν [D.L.10.14] — що, як не дивно, суперечить трьом збереженим філософським посланням. Щоб пояснити цю невідповідність, Бред Інвуд [76, с. 143] припускає, що привітання трьох листів були “нормалізовані” для вставки в текст Діогена. В іншому місці Діоген приписує Εὖ πράττειν не Епікуру, а Платону [D.L.3.61]. Таке ж привітання з’являється в листі Платона [D.L.8.80] і вказане в назві збірки листів Стратона. Лукіан стверджує, що Епікур використовував привітання “Будьте здорові”. Останній лист, про який Діоген згадує перед тим, як перейти до трьох епістолярних епітомів, — це лист до Ідоменея, де вмираючий Епікур пише, що він радіє, незважаючи на свої страждання, і наказує своєму адресату піклуватися про дітей колеги-епікурейця:

Τὴν μακαρίαν ἄγοντες καὶ ἅμα τελευταίαν ἡμέραν τοῦ βίου ἐγράφομεν ὑμῖν ταυτί. στραουρικά τε παρηκολούθει καὶ δυσεντερικὰ πάθη ὑπερβολὴν οὐκ ἀπολείποντα τοῦ ἐν ἑαυτοῖς μεγέθους. (5) ἀντιπαρετάττετο δὲ πᾶσι τούτοις τὸ κατὰ ψυχὴν χαῖρον ἐπὶ τῇ τῶν γεγονότων ἡμῖν διαλογισμῶν μνήμη. σὺ δ’ ἀξίως τῆς ἐκ μειρακίου παραστάσεως πρὸς ἐμὲ καὶ φιλοσοφίαν ἐπιμελοῦ τῶν παίδων Μητροδώρου. [D.L.10.22].

У цей щасливий і останній день у моєму житті я пишу тобі це: Странгурія та дизентерія завдають стільки страждань, скільки тільки можуть. І все ж

духовна радість у пам'яті наших минулих розмов компенсує все це. Але, будь ласка, як і личить твоєму ставленню і до мене, і до філософії ще з тих часів, як ти був хлопчиком, піклуйся про дітей Метродора.

Незалежно від того, чи цитуються ці листи як похвала чи засудження, їхня епістолярність є емоційною. Усі вони виставляли напоказ якийсь аспект (або передбачуваний аспект) епікурейства чи характер Епікура, але їх статус як приватних повідомлень вказується зі скрупульозно точністю. Начебто наступним кроком було би наклеїти на них поштовий штампель або написати на них адресу для відправлення. Епікур пише гетері, заміжній жінці та привабливому молодому чоловікові. Він робить конкретні запити адресатам, так як у прикладі, коли він просить запрошення або маленький подарунок у вигляді їжі. Звернімо увагу, що зазначаються конкретні дати при листуванні: Епікур на його смертному ложі; Епікур, тоді як Леонтіон або Феміста знаходяться далеко від Афін; або поки він чекає на Піфокла. Він є щедрим на пишні вислови, які виявляють його переважну прихильність або лестощі до своїх адресатів, як коли він називає Мітраса “цілителем і безсмертним” або каже “люба маленька Леонтіон”, що він вибухнув оплесками, коли він прочитав її листа. Існують джерела розголошення скандальної інформації: Епікур написав 50 “брудних листів” та розкрив свою таємницю Леонтії про те, що він витратив величезну суму грошей на їжу.

Для Діогена Лаертського всі ці листи — за винятком передсмертного листа Епікура та його прохання про скромну їжу — є явно фальшивими документами або жартами, поширеними людьми з нездоровим глуздом: “ці люди божевільні” [D.L.10.9]. Хоча антипатія до епікурейства це більш імовірно пояснення, адже Діоген має право вважати їх за підробку. Неявне представлення цих текстів як викрадених або перехоплених листів є їхньою

найбільш промовистою ознакою. Нібито ненавмисне читач має уявити, що необережне самовикриття та опортуністичне перехоплення викрили жахливу реальність. Коли листи засвідчують та викривають епікурейську зіпсованість, мається на увазі те, що сторонній підслуховувач має доступ до інформації, яку Епікур мав намір залишити в таємниці. Сторонній спостерігач випадково чує обурливу вартість їжі Епікура, отримує зразок його комічного ексцентричний словникового запасу або підслуховує його розмови з гетерою або розмови про неї. Мовчазне твердження, що лист відкрив хтось інший, ніж адресат, надає йому знак автентичності: ось справжній Епікур. Поганої слави Саду було б достатньо, щоб підштовхнути фабрикацію та збір викривальних листів, і епікурейці могли б відповісти зі схвальними документами із власних агіографій. Таким чином, дружній читач ловить момент у листуванні, як Епікур висловлює турботу про дітей, або виявляє, що Епікур був задоволений простим горщиком сиру. Передсмертний лист до Ідоменея, збережений Діогеном Лаерцієм, пропонує стислий опис епікурейської теорії про здатність мудреця бути радісним, незважаючи на його біль, і це цілком може бути автентичним. Але незалежно від питання автентичності, важливо зауважити, що Діоген пропонує цей уривок як протипагу тому масиву фрагментів, які представити Епікура в негативному світлі.

Фрагменти епікурейських особистих листів разом з алюзіями на них, що збереглися в інших місцях, демонструють атрибути, подібні до тих, що цитуються в листах Діогена Лаерція, і деякі з них підтверджують думку Діогена, що вони вигадані. Відверте оприлюднення (що, як правило, дуже часто виявляється вигаланим) знову виступає домінуючим мотивом у цих додаткових листах. Наприклад, особисті листи від Епікура до іншого члена-засновника Саду на ім'я Гермарх, збережені Афінеем. Там герой Міртіл щойно закінчив свій каталог дотепних зауважень гетер, і перейшов до

розповідей про гетер і філософів, починаючи з Епікура. Після встановлення недостатньої освіченості Епікура, цитуючи самого Епікура, а потім деякі пародійні рядки з Тімона Флійського, Міртіл каже:

οὗτος οὖν ὁ Ἐπίκουρος οὐ Λεόντιον εἶχεν ἐρωμένην τὴν ἐπὶ ἑταιρεία διαβόητον γενομένην; ἢ δὲ οὐδ' ὅτε φιλοσοφεῖν ἤρξατο ἐπαύσατο ἑταιροῦσα, πᾶσι δὲ τοῖς Ἐπικουρείοις συνῆν ἐν τοῖς κήποις, Ἐπικούρω δὲ καὶ ἀναφανδόν· ὥστ' ἐκεῖνον ποτὴν φροντίδα ποιούμενον αὐτῆς τοῦτ' ἐμφανίζειν διὰ τῶν πρὸς Ἑρμαρχὸν Ἐπιστολῶν (цитуеться Кайбелом, [78], [13.588b]).

Хіба цей Епікур не мав своїм коханцем Леонтіон, яка славилася тим, що була гетерою? Вона не перестала бути гетерою, коли почала “філософствувати”, а займалася коханням з усіма епікурейцями в їхніх садах, навіть перед Епікуром, спонукаючи його страждати через неї, цю проблему розкрито в його Листах до Гермарха.

Можливо, Афіней знав про автентичну колекцію листів Епікура до Гермарха, але є дуже сумнівним те, що Епікурові турбування про Леонтіон з'явилися в них. Гермарх був одним із чотирьох засновників Саду, і в іншому місці згадується, що Гермарх жив у первісній громаді. Чи можна уявити, що Гермарха не було в місті, коли Епікур писав йому про Леонтіон? Можливо. Але що важливіше, це те, що типовий режим антиепікурейського дискурсу стверджував, що велика кількість гетер населяла Сад. Цілком можливо, що деякі жінки були вигадані недобррозичливцями джерел, але Цицерон і кілька інших стародавніх джерел припускають, що Леонтіон була серйозною студенткою і письменницею. Недобррозичливці, які представляють Леонтіон

виключно в образі простої гетери, прагнуть описати розпусту чоловіків-епікурейців.

Найкраще зовнішнє підтвердження судження Діогена, що деякі з епістолярних документів були підробками, походить від Елія Теона, викладача граматики та риторики першого століття. У своєму трактаті про композицію і публічні виступи, Теон застерігає вчителів переконатися, що їхні учні уникають витонченої, квазі-ліричної мови, яку можна знайти в багатьох промовах Гегесія і так званих азіатійських ораторів, а також “в деяких творах Епікура, наприклад, як він десь пише до Ідоменея: “О ти, чия прекрасна молодість вразила всі мої відчуття” (οἷά που καὶ πρὸς Ἰδομενέα γράφει ‘ὧ πάντα τὰμὰ κινήματα τερπνὰ νομίσας ἐκ νέου’, *Progymnasmata* 71). Вживане Теоном “десь” (που) вказує або на те, що він цитував із власної пам’яті, або на те, що він бачив це на власні очі, можливо, лише як однорядковий уривок. Далі він пропонує другу цитату з “Епікура”, приписуючи їй ще більш чітке вираження власного сумніву. Тут він засуджує непристойний стиль текстів, які “поширюються, як тексти Епікура, але донині я їх не знаходжу ніде в його зібранні творів” (καὶ τῶν περιφερομένων δ’ ὡς ἐκείνου — ἡμεῖς δ’ οὐδέπω καὶ νῦν αὐτὰ εὐρίσκομεν ἐν τοῖς συράμμασιν αὐτοῦ, *Progymnasmata* 71).

Другий приклад Теона звучить комічно: “Скажи мені, Поліене, як можу я велелитися, як я можу бути задоволеним, як може бути велика радість для мене?” Жодна цитата не знайдена за межами *Progymnasmata* Теона. Теон не згадає, що стиль Гегесія та азіатійських ораторів широко розглядався і був відомий як жіночний, але він міг очікувати, що його читачі знають це. Атрибуція також до Епікурового жіночного стилю відповідала би антиепікурейському дискурсу, що пропагується в римських джерелах (зокрема Цицероном) і в грецьких авторах, які писали за часів Римської

імперії. Ми вже бачили, що Епіктет, наприклад, назвав Епікура “кінедологом”, термін, який важко знайти українською мовою, але це означає трансгресивну, жіночу сексуальність. Римський антиепікурейський дискурс часто протиставляє *Voluptas* (римська вербалізація “епікурейського” задоволення) з римською *Virtus* (мужністю).

Хоча Теон сумнівається в їх автентичності, його думка про стиль його “цитат” з епікурейських листів є зрозумілою. Сторонні люди сторіччями висміювали епікурейську мову, а в деяких колах стиль висловлювань Епікура заслуговував стільки ж насмішок, як і його нібито нестриманість. Драматурги нової комедії почали підробляти епікурейську мову ще за життя Епікура (або незабаром після його смерті). Наприклад, розлогий фрагмент із Дамоксена змішує передбачувані жарти щодо Епікура про його тілесні насолоди з жартівливим представленням епікурейського словникового запасу. У одному уривку комічний кухар використовує епікурейські терміни, щоб описати свій власний кулінарний витвір та його досвід марнотратного студента в Саду. Різноманітні алюзії, особливо на епікурейські терміни, також поширені в інших місцях, як-от у розмові псевдофілософа про “консолідацію насолоди” та “відсутність порушення плоті” в “Листах Алкіфрона про паразитів” (друге або третє століття нашої ери). Також у другому столітті нашої ери стоїк Клеомед вважав епікурейську мову не комічною, а огидною: “Про деякі з цих висловів можна сказати, що їхнім джерелом є публічні будинки, інші — нагадують мову жінок, які святкують обряди Деметри під час Фесмофорій, а всі інші, що походять із синагоги та її прохачів, — принижені єврейські розмови, набагато нижчі, ніж рептилії!”

Цитата поза контекстом може бути такою ж викривальною, як і вигадане відверте розкриття. Антиепікурейський твір Плутарха “*Moralia*”, наприклад, записує уривки листів, адресованих Тімократу, автору викривачів,

про якого згадує Діоген Лаерцій. Плутарх цитує сім рядків із невстановленої комедії, в якій раби, що гуляють, їдять, п'ють, співають або намагаються вдертися через двері до подруг. Він додає цитату: “Хіба ці слова не звучать так, ніби Метродор їх пише своєму братові: “Немає потреби рятувати греків, або заслужити від них вінець мудрості; що нам потрібно, Тімократе, це їсти і пити вино, насолода і не шкодити шлунку?” — (ἢ γὰρ οὐ τοῦτοις ἔοικε τὰ Μητροδώρου πρὸς τὸν ἀδελφὸν γράφοντος· ‘οὐδὲν δεῖ σῶζειν τοὺς Ἕλληνας οὐδ’ ἐπὶ σοφίᾳ στεφάνων παρ’ αὐτῶν τυγχάνειν, ἀλλ’ ἐσθίειν καὶ πίνειν οἶνον, ὃ Τिमόκρατες, ἀβλαβῶς τῇ γαστρὶ καὶ κεχαρισμένως [1098c]. Цитування з пам’яті, мабуть, було поширеним явищем у ті часи, адже розгорнути книгу, щоб знайти уривок, було трудомістким завданням, якщо не брати до уваги той факт, що книга могла бути навіть не в наявності. Але власні слова Плутарха в іншому місці вказують на те, наскільки неточною цитата може бути. Коли він знову цитує ці рядки в іншому творі, то у тексті відсутнє слово “вино”, а замість “шлунку” ми знаходимо “плоть” [Adv.Col.1125d]. Плутарх також наводить іншу цитату з листів Метродора до його брата: “Навколо живота, Тімократе, мій чоловіче природничих наук, лежить Добро” [1098d]. Ці цитати можуть бути відносно точними, але позбавлені свого оригінального контексту, їх важко оцінити. І чи можливо те, що джерелом Плутарха є не зібране листування автора листа (Епікура), але книги чи записи обуреного одержувача (Тімократа)? У всякому разі, Плутарх пише так, ніби він спіймав епікурейців, перебираючи їхню пошту.

Епікурейський лист може також зосереджуватися на їжі, як у листі про «маленький горщик сиру», але тут проявляється суть епікурейської суворості. Інший дружелюбно налаштовані до Епікура листи однаково фанатичні — вони протистоять стереотипам, представляючи стриманого і мудрого Епікура. Епікура можна було виправдати, наприклад, ілюструючи його синівську

шанобливість і віру в те, що жінка може навчитися філософії. Отже, ми маємо “Лист до матері”, епікурейський текст що з’являється в написі другого століття нашої ери, що належить авторству іншого Діогена, якого ми зараз знаємо як Діогена з Еноанди. Цей лист в стилі Епікура підкреслює його епістолярність, зосереджуючись на відповіді на запитання матері та посилаючись на кошти, доставлені очевидно юному Епікуру через Клеона. (Імовірно, ми повинні думати про нього як про того самого посланця, згаданого у Листі до Піфокла). Для Епікура, рясна підтримка не потрібна:

(5) μετὰ

δὴ τοιούτων ἡμᾶς ἀγαθῶν προσδόκα, μήτηρ, χαίροντας αἰεὶ καὶ

ἔπαιρε σεαυτὴν ἐφ’ οἷς

(10) πράττομεν. τῶν

(col. 2) μ[έν] τοι χορηγιῶν

φείδου, πρὸς Διός,

ῶν συνεχῶς ἡμεῖν

ἀποστὲ εἰς.

Подумай про нас, мамо, як завжди радісних в оточені стількох добрих речей і вияви ентузіазм до того, що ми робимо. Але, в ім’я бога, не будь такою щедрою на внески, які ти постійно надсилаєш нам.

(Фрагмент 126, напис Діогена з Еноанди)

Довгий лист також розкриває, як особисті займенники, імперативи та вжите звертання “мамо” привертають увагу до “особливості я-ти” — особливості, яка входить до каталогу переліку характеристик епістолярного дискурсу. Особа “я” епістолярного дискурсу завжди має своїм (імпліцитним

або явним) партнером конкретного особу “ти або ви”, яка перебуває в унікальних стосунках із “я”. Епікур втішає свою матір і пропонує пояснення феномену кошмарів згідно з епікурейською науковою теорією. Пояснивши механізм сновидіння, він каже їй не хвилюватися про те, що їй снилися кошмари про її далекого сина:

(10) πρὸς οὖν ταῦτα,

(col. 3) ὦ μήτηρ, [θάρρει· μ] ἢ

γὰρ ἐπιλ[ογίση τ]

ἀ φάζματα ἢμ[ῶν κακά].

τίθει δ’ αὐτ[ὰ ὀρῶσα] κα-

(5) θ’ ἡμέρα[ν ἀγαθ]όν τι

ἡμᾶς π[ροσκ]

τωμένους εἰς [τὸ μακρ]οτέρω τῆς ε[ὕδαιμ]hoίνιας

προβαίν[ειν].

Тому щодо цих справ, мамо, [будь доброго серця: не вважай] побачені кошмари, які ти маєш [про те, що ми погані]; радше, [коли ти їх бачиш], подумай про те, як ми щодня [набуваємо] чогось [доброго] і просуваємося [далі в щасті].

“Лист до матері” пропонує уривок біографії, урок природознавства і зображення персонажа, який протистоїть негативному стереотипу. Але він також функціонує як формальний, канонічний документ на камені, який протистоїть масі перехоплених листів. Він суперечить листам, які символізують грубі бажання філософа, адже “Лист до матері” зображує Епікура як юнака, який запевняє маму, що скромних коштів вистачить, і який

передавав епікурейську мудрість мамі. Оригінальні стіни стої Діогена з Еноанди, на яких збережений лист, служать як внутрішній епікурейський документ, що є тепер відкритий для всіх.

Повертаючись до твору Діогена Лаертського та думок грецьких філософів, виявляється фундаментальна різниця між передсмертним листом Епікура до Ідоменея та “Листом до матері” з одного боку, та листами каталогізованими Діогеном Лаерцієм з іншого. Були розширені квазі-автобіографічні тексти, які були розроблені або збережені послідовниками Епікура. Те, що ми маємо в останньому, — це побудова свідчень про Епікура за допомогою листів, коротко цитованих або процитованих переважно з ворожих джерел. Замість викладу повних текстів ми знаходимо цитати, алюзії та фрагменти. Замість окремих листів, які представляють розповідь, маємо короткі перекази.

Тут нездатність Теона знайти деякі “цитати” листів Епікура в автентичних колекціях стає більш актуальною (*Progymnasmata* 71, як процитовано вище). Справа не просто у фабрикації вигаданого епікурейського листування. Можливо, Діотім Стоїк написав цілих п’ятдесят листів, але Теон засвідчує розширення фрагментів листів Епікура. Найбільш невтїшні чи комічні цитати збереглися як безтілесні уривки, але це не звичайний випадок випадкового виживання, коли ми випадково маємо єдиний рядок із стародавнього тексту, тому що хтось процитував більший документ. Деякі з них вирвано з контексту таким автором, як Плутарх, де мета полягає в тому, щоб транслювати особливо огидні епікурейські ідеї. Є переконання, що інші були винаходами, деякі, можливо, вибрані з реплік, висловлених «епікурейськими» кухарями в новій комедії (що могло б пояснити їхню квазі-метричну форму), а деякі створені просто як приклади того, що говорив Епікур. Вкладати слова в уста Епікура було звичайним прийомом у текстах,

що додавало риторичного розквіту до презентацій антиепікурейського дискурсу. Наприклад, Міртіл Афінея “цитує” Епікура, записуючи “те, про що говорить Епікур, коли він хвалить невігластво” [13.588b]. А Цицерон винаходить “епікурейську” розмову, коли представляє імітацію інтерв’ю Епікура, в якому філософ відповідає Цицерону латиною:

Reperiam multos vel innumerabiles potius non tam curiosos nec tam molestos quam vos estis, quibus quidquid velim facile persuadeam [Cic. De fin. 2.28].

“Я можу знайти багатьох людей — ні — незліченну кількість людей, менш допитливих і надокучливих, ніж ти, яких я можу легко переконати вірити у все, що я захочу”.

Повертаючись до запитань: чому листи і чому фрагменти листів? Свою роль відіграє історична реальність. Діоген Лаерцій дає нам три зразки філософських листів, і ми знаємо з текстів Філодема, що епікурейці зібрали листи Епікура, ретельно датовані роком архонта. Подання цитат як уривків перехоплених листів має спільне з репутацією Саду Епікура як таємної школи пороку. Викриття Тімократа, де згадуються надмірне захоплення, гетери, “нічні філософії” та таємничий культ Саду задає відповідний тон. Справа в тому, що ця репутація вже склалася за життя Епікура, що демонструє Лист до Меноекея, в якому Епікур відповідає:

“Όταν οὖν λέγωμεν ἡδονὴν τέλος ὑπάρχειν, οὐ τὰς τῶν ἀσώτων ἡδονὰς καὶ τὰς ἐν ἀπολαύσει κειμένας λέγομεν, ὥς τινες ... νομίζουσιν, ... οὐ γὰρ πότοι καὶ κῶμοι συνείροντες οὐδ’ ἀπολαύσεις παίδων καὶ γυναικῶν οὐδ’ ἰχθύων καὶ τῶν ἄων ὅσα φέρει πολυτελὴς τράπεζα, τὸν ἡδὸν γεννᾶ βίον, ἀ ἀ νήφων λογισμὸς καὶ τὰς αἰτίας

ἐξερευνῶν πάσης αἰρέσεως καὶ φυγῆς καὶ τὰς δόξας ἐξελαύνων, ἐξ ὧν πλεῖστος τὰς ψυχὰς καταλαμβάνει θόρυβος.

Ep. Men. 132

Тож щоразу, коли ми говоримо, що задоволення є τέλος (виповнення або кінець), ми не маємо на увазі насолоди дегенератів та ті насолоди, що складаються з фізичних насолод, як деякі припускають [...] Це ані безперервні вечірки з алкоголем, ані фізичне задоволення хлопчиків і жінок, не риба чи інші елементи пишного бенкету, який породжує приємне життя, але тверезі міркування та пошуки з'ясовувати причини вибору та уникнення, а також вигнання видів отриманих думок, що викликають найбільше хвилювання духу.

Для сторонніх людей епікурейські вибачення були прикриттям його щирої відданості задоволенням, що, у свою чергу, показало, що епікурейці прагнули бути нестримними і жіночими (прихильність до насолоди була жіночим пороком як у грецькій, так і в римській культурах). Таким чином антиепікурейський дискурс спирався на грубі листи, в яких Епікур висловлював непристойні бажання або говорив непристойно. Листи та чутки про листи можна було підтвердити за іншими жанрами документації. Плутарх, наприклад, повідомляє, що скептично налаштований академік Карнеад (II ст. до н. е.) стверджував, що йому вдалося заглянути в особисті нотатки Епікура. Він висміював Епікура за те, що він веде бухгалтерську книгу, щоб допомогти йому згадати подробиці його задоволень, наприклад: “як часто я мав зносини з Леонтіон”, або “де я пив вино Тасіон”, або “двадцятого числа якого місяця я обідав дуже розкішно” [1089с].

Виникає ще одне запитання: коли Епікур пише листа, чи є його зміст філософським чи інтимним? Колекції нині втрачених листів Епікура, швидше

за все, включали багато тих, які виражали філософські ідеї в текстах, які були спрямовані на неявних читачів, які були близькими епікурейськими друзями та студентами. Багато з них могли включати особисті привітання та спогади про минулі події. Ці листи були б заархівовані вченими Саду як уроки для інших про індивідуальні способи, якими філософію треба “вправляти” щодня. Їх перехоплення не виявило би нічого подібного до “брудних листів”, написаних Діотімом Стоїком. Цитування справжнього філософського тексту поза контекстом також було ефективним. Рядки з листа Метродора, які підносять живіт над країною, — зокрема, якщо Плутарх змінив “пити” на “пити вино” — вони спотворюються, коли ці слова вирвані із початкового контексту. Але нібито інтимне листування з Леонтіон і Піфоклем і про них, а також листи, де згадується про надмірне захоплення їжею є імпровізованою пародією та викриттям.

“Листи куртизанок” Алкіфрона (друге чи третє століття нашої ери) демонструють, як письменник міг пародійно поєднати посилання на історичні епікурейські філософські листи з вигаданими натяками на приватні любовні листи. Там навмисне змішування любовного з філософським дає основу ерудованого гумору в листі “Від Леонтіон” до іншої гетери (або куртизанки) на ім’я Ламія. У листі Леонтіон є посилання на інші листи: Леонтіон висловлює жаль із приводу листування, яке вона отримує від старого, ревнивого і розпусного Епікура, який захопив її і хоче зробити її своєю «Ксантіппою» (натяк на дружину Сократа). Леонтіон зізнається, що вона втече куди завгодно, “втікаючи з землі на землю, щоб уникнути його безперестанні листи” [4.17.3]. Епікур використовує ці листи, щоб виразити “власність”, дошкуляти і контролювати Леонтіон. Тексти надіслані Леонтіон цим вигаданим і майже восьмидесятилітнім Епікуром, в один момент описані як конфіденційні (“добре запечатані”) листи, а в наступний момент — як

філософські книги [4.17.2]. Таким чином, Алкіфрон об'єднує різні типи епікурейського епістолярію в один. Для Леонтіон всі листи Епікура безкінечні й неприємні незалежно від їхнього жанру.

Передбачувані фрагменти особистих листів були ідеальним засобом для представлення даних, яких потребував антиепікурейський дискурс. Політична і теологічна теорія і його вчення про розмір Сонця викликали глузування в античності, але ніщо не було таким смішним, як мова Епікура, або настільки показовим, як те, що Епікур писав жінці. Епікур написав епітоми його власних творів, і — тому що вони були призначені для конкретних типів студентів — адресував їх репрезентативним читачам в епістолярній формі. Як відомо із фрагмента папірусу з Геркуланума [P.Herc.1005], такі листи поширювалися, оскільки послідовники Епікура писали листи під його іменем. Таким чином, Епікур був відомий як звичний листописець і вороже налаштованим стороннім особам відповів тим самим, цитуючи епікурейські листи вирваними з контексту або вигаданими “фрагменти”, які не мали цільного вираження.

РОЗДІЛ 3. Риторичні засоби, використані у трактаті

3.1. Алгоритм як риторичний засіб у трактаті

Одним із найпоширеніших риторичних прийомів, що використовуються для літературного жанру біографії чи доксографії, є алегорія. Алегорія зазвичай не використовується біографами з тою метою, щоб надати глибини своїм темам. Однак деякі “біографії” самі по собі є алегоріями, історіями з переданою у спадок мораллю. Хоча вся алегорія служить меті поставити запитання наприкінці, безумовно, з історії можна витягти уроки. Алегоричність передає задум автора більш образно, тому сама історія запам’ятовується набагато легше. На прикладі життєпису Діогена Кініка ми бачимо, як Діоген Лаерцій щедро прикрасив твір алегоріями. Майже всі дії Діогена надмірні, щоб викликати реакцію з боку глядачів. Діоген використовував публічні дії та трюки, щоб донести своє повідомлення. Багато вчинків Діогена можна легко витлумачити як притчі; наприклад, Діоген порівнював тих, хто мав благородні наміри, але не зміг їх реалізувати, з арфою, оскільки сам інструмент не мав ні слуху, ні сприйняття [D.L.6.67]. Хоча саму дію та подібні до неї дії можна було б визначити як метафоричні, Діоген виконав їх у спосіб, який характеризувався як перформативна розповідь, яку можна було б визначити як алегоричну.

Багато історій із життя Діогена Кініка, записаних Діогеном Лаерцієм, можна прочитати як алегорії. Наприклад, історію про Діогена, проданого в рабство Ксеніаду, можна було б зрозуміти як коментар до свавільних відносин між рабом і його господарем. У цій історії Діоген вважає себе вищим за Ксеніада, людину, яка мала намір купити його, кажучи: “Продай мене цій людині, йому потрібен майстер” [D.L.6.77]. Враховуючи надмірні дії Діогена Кініка, його біограф не мав би потреби в алегоричних прикрасах. Діоген жив

за своєю філософією, справді втілюючи те, у що вірив. Діоген, безсумнівно, міг створити власні алегоричні притчі, щоб окреслити свою філософію, але фактичне застосування та втілення його послань було, безперечно, ефективнішим.

3.2. Героїзація як риторичний засіб у трактаті

Одним із прийомів, які використовує Діоген Лаертський, є героїзація персонажів. Діоген Лаертський зберігає ідеальну рівновагу традиційної грецької релігійності. Традиційні наративи героїзації, які ми зустрічаємо у життєписі Платона, дотримуються канонічної форми традиційної історії героїв: жінка пробирається до оракулу, швидше за все, того, що в Дельфах, після смерті майстра, запитати, чи слід розмістити стелу Платона поряд із зображеннями богів. Відповідь оракула звучить відповідно до наших очікувань на основі інших таких прикладів героїзації, а саме, що було б добре вшанувати вчителя Платона, чия слава є нарівні з богами.

Загально визнано, що Дельфи часто виступають пристроєм для схвалювання історичної героїзації у процесі, ідентичному описаному вище. Громадяни звертаються до Дельфійського оракулу, відповідь якого полягає в тому, що особу, про яку йдеться (часто спортсмен) треба шанувати, тому що він має стати героєм, якого більше не можна знайти серед живих. Платон був таким, як Епіменід й Емпедокл, що вже вважався божественним за життя, і він навіть, кажуть, мав аполлонівське походження. Хоча варто зазначити, що цей мотив повністю розроблений лише пізнішими джерелами, де міститься аполлонівський родовід Платона на передньому плані. Тим не менш, хоча такі події не з'являються в прозі, наведеній Діогеном Лаертським, однак в його епіграмах [D.L.3.43] вони корелюють з прийомом апофеозу. Епіграма, присвячена Лаертським, тим часом є просто переробкою відомого передбачення

оракулу, в якому Платон подібно Асклепію, який піклується про тіло, піклується про душу. За це Платон і був названий сином Аполлона.

καὶ πῶς εἰ μὴ Φοῖβος ἀν' Ἑλλάδα φῦσε Πλάτωνα, ψυχὰς ἀνθρώπων γράμμασιν ἠκέσατο; καὶ γὰρ ὁ τοῦδε γεγῶς Ἀσκληπιὸς ἐστὶν ἰητὴρ σώματος, ὡς ψυχῆς ἀθάνατοιο Πλάτων [D.L.3.45].

А якби Феб не подарував Греції Платона, щоби вчений лікував душі людей? Але він послав його, як й Асклепія, свого сина — найкращого лікаря тіла, тому Платон мав бути лікарем безсмертної душі.

Тоді можна стверджувати, що епіграми Лаерція приймають форму обожнювання античних філософів, яких прозова частина ігнорує або навіть спростовує. Життя — і більшою мірою смерть — філософів Діогена Лаертського — це суто людські події, що проходять і трапляються за різних обставин, які є якими завгодно, але не філософськими. Іноді навіть переходять у виразний абсурд.

Отже, здається, що філософи, які підлягають чіткому апофеозу в, є засновниками великих шкіл. Крім того, хоча деякі з їхніх біографій містять відносно явні ознаки героїзації, це не так яскраво виражено у Діогена Лаертського у порівнянні з іншими авторами. Як зазначалося вище, лише епіграми Лаерція містять згадки про культ і звеличення деяких філософів у його творах — риса, яка залишається помітно відсутньою в прозі. Крім того, варто додати, що образ, який найчастіше використовують для опису цього піднесення, — це образ вознесення на небеса і навіть підйому, щоб бути поряд з олімпійцями, про що свідчать різні епіграми. Справді, це небесний елемент цього типу апофеозу, який представляє справжнє нововведення в

культурах героїв історичних видатних осіб, які відкидають свій традиційний хтонічний характер, щоб стати небесними істотами, і набути статус, якого вони досягають в силу своїх моральних якостей. Особливо примітним у цьому світлі є згадка про Геракла в епіграмі на честь Зенона [D.L.7.29]: як Діоскури та Діоніс, у класичній грецькій релігійності Геракл займав неоднозначне положення між богом і героєм, перш ніж усі вони остаточно стали олімпійськими богами. Є ще один цікавий приклад про Сократа.

πῖνέ νυν ἐν Διὸς ὄν, ὃ Σώκρατες: ἦ σε γὰρ ὄντως καὶ σοφὸν εἶπε θεός, καὶ θεὸς ἢ σοφίῃ. πρὸς γὰρ Ἀθηναίων κώνειον ἀπλῶς σὺ ἐδέξω: αὐτοὶ δ' ἐξέπιον τοῦτο τεῶ στόματι [D.L.2.46].

Пий тоді, перебуваючи в палаці Зевса, о Сократе, бо справді бог проголосив тебе мудрим і богом мудрості, бо коли ти відверто взяв болиголов з рук афінян, вони самі випили його, коли він проходив повз твої губи.

Тут Сократ явно представлений як бог, який зазнав небесного апофеозу в результаті своєї мудрості; проте немає жодної згадки про якийсь культ на його честь, що виглядає дещо дивним у світлі його біографічної традиції, в якій немає недоліку у свідченнях щодо його божественного чи напівбожественного характеру, з особливим наголосом на події, пов'язані з його смертю. Цей процес, за допомогою якого небесний апофеоз оформляється у формі епіграми, особливо поширений, коли філософи загинули насильницькою і, отже, благородною смертю: їхнім ворогам цілком можливо вдалося знищити їхні тіла, але не їх героїзм.

Цей самий топос знову з'являється в епіграмі на честь Зенона з Елеї, який став славетною жертвою тортур тиранів, цього разу від рук Неарха; хоча

немає жодної згадки про небесний апофеоз, вірші включають мотив загибелі тіла філософа окремо від нього самого:

ἤθελες, ὦ Ζήνων, καλὸν ἤθελες ἄνδρα τύραννον κτείνας ἐκλύσαι δουλοσύνης Ἑλέαν. ἀλλ' ἐδάμης: δὴ γάρ δε λαβὼν ὁ τύραννος ἐν ὄλμῳ κόψε. τί τοῦτο λέγω; σῶμα γάρ, οὐχὶ δὲ σέ [D.L.9.28].

Ти хотів, Зеноне, і благородним було твоє бажання, вбити тирана, звільнивши Елею від тяжких пут рабства. Але ти був розчарований; бо тиран піймав тебе і товк у ступі. Але що це я кажу? Він розтросив твоє тіло, а не тебе.

Култ тирановбивці був добре встановлений у Стародавній Греції, починаючи ще від Гармодія та Арістогітона, які отримали култ героя в Афінах. Але та сама формула подібним чином повторюється в епіграмах, присвячених деяким філософам, які, далеко не жорстоко від рук тирана, померли спокійною та мирною смертю, що так само прихильно розглядається в біографічній традиції.

Більше того, ці епіграми пропонують особливо цікаве розуміння з точки зору біографічних загальних місць, оскільки вони, здається, передбачають, принаймні своєю формою, літературну формулу пізніших — природно небесних — християнських апофеозів, у яких мученик твердо стоїть перед лицем тортур, пропонуючи лапідарні заяви в момент їхньої смерті, їхня душа покидає тіло, щоб піднятися на небеса, царство Бога. Крім того, у більшості апофеозів, досліджених досі, існує розмивання меж між култом героя та божественним култом, особливо щодо позиції, яку займали боги та герої в давньогрецькій релігійній системі: філософи уподібнюються богам, прославляються як боги і, головне, як було зазначено вище, втрачають свою

традиційну хтонічність і стають небесними. Варто сказати, що небесний апофеоз філософа швидко вкоренився як кліше в біографічній традиції.

Діоген Лаертський, з іншого боку, намагається не перевантажувати твір цими дивами, докладаючи великих зусиль, скоріше, щоб спростувати їх: це, безперечно, найважливіша відмінність між біографічною оповіддю — і, отже, образом — стародавнього філософа та напівбога. Дійсно, Діоген Лаертський схиляється до розповіді Гіппобота про смерть Емпедокла, згідно з якою філософ настільки відчайдушно прагнув вважатися богом, що він стрибнув у кратер Етни лише для того, щоб вулкан виплюнув одну з його легендарних бронзових сандалій, що видає його справжню долю; або навіть те, що філософ наказав одному зі своїх рабів заявити, що він бачив, як він піднімався до небес серед великого галасу та сяючих вогнів [D.L.8.69]. Подібно до брехливого Перегріна Лукіана, Емпедокла звинувачують у тому, що він прагнув стати богом, йдучи слідами Геракла через вогонь. Діоген Лаертський також має час для розповіді про Тімея, згідно з якою Емпедокл помер у вигнанні на Пелопоннесі без гробниці.

3.3. Документальні свідчення, літературна підробка та маніпуляція історичними документами як риторичні засоби у трактаті

Іншими засобами, до яких вдається Діоген, є документальні свідчення, літературна підробка та маніпуляція історичними документами. Аналіз указу для Зенона та питання його автентичності або, точніше, пояснення його автентичності, мають давню традицію в класичній науці. Першим кроком у цьому процесі має бути оцінка форми та структури псефізми. Цей момент є відносно безперечним: указ Діогена має форму непробулевматичного указу, включаючи більшість стандартних компонентів, які містяться в указах такого

роду; однак у приписі відсутня згадка про граматеуса і формулу постановлення.

Безсумнівно, псефізма, яку цитує Діоген Лаерцій, дуже точно відображає форму елліністичної афінської документації, але чи достатньо цього, щоб зробити висновок, що це справді автентичний афінський документ? Усі вчені, які мали справу з указом Діогена, вважають доцільним відповісти на це питання позитивно, і, відповідно, зосередили свою увагу на різних текстових елементах, особливо на причинах, наведених для почесей Зенона, які є унікальними, як для філософа в Афінах. У цьому відношенні указ Діогена для Зенона не знаходить аналогій в аттичних указах, датованих першою половиною третього століття до нашої ери. Будь-яка інтерпретація його унікальності досі виходила з припущення, що указ Діогена в цілому є автентичним, виходячи з його форми. Таким чином стає можливим вважати цей указ є доказом соціального статусу Зенона зокрема та філософів загалом в афінському суспільстві наприкінці шістдесятих років третього століття.

Зенон жив в Афінах, щоб присвятити себе філософії. Але ця важлива мотивація з'являється лише в одному іншому аттичному написі, але там вона вживається з іншим значенням: у почесному декреті для анонімого Пергамена, датованого 193 або 192 роком, сказано, що він залишився в Афінах тому, що прагнув отримати філософську освіту. Слід згадати два аспекти. По-перше, ідея, закладена в цьому уривку, що Афіни є хорошим місцем для того, щоб присвятити себе філософії, чітко відображає концепцію Афін як батьківщини філософії, концепція, яка, очевидно, є чужою власному публічному дискурсу афінян про своє місто в третьому столітті, але добре засвідчена пізніше, як зовнішня точка зору на елліністичні Афіни, і яка з'являється в різних літературних жанрах та епіграфічних свідченнях, починаючи з другого століття до н. е.

Наступною особливістю указу Діогена є твердження про те, що Зенон жив згідно з принципами своєї філософії, тим самим зробивши парадигму свого власного життя для всіх. Як правило, питання про те, чи живе філософ згідно зі своїми філософськими доктринами чи ні, не є аспектом публічних переговорів у написах про філософів, а є однією із найважливіших частин літературних біографій філософів: практика філософського способу життя характеризує хорошого філософа, а його специфічний філософський спосіб життя відрізняє його від інших філософів. Слово *paradeigma* є досить поширеним у грецьких написах, але в дещо іншому контексті: воно зустрічається в текстах, що стосуються архітектурних зразків і моделей: найдавніше відоме посилання написано в акведуку Евпаліна на Самосі. У почесних декретах, що датуються елліністичним періодом, заява про те, що життя честі в цілому має взірцевий характер, не має собі рівних. На перший погляд, два укази можна витлумачити як близькі паралелі, але насправді вони різні.

Наступний елемент у декреті, що заслуговує на увагу, тісно пов'язаний із парадигмою-фразою: взірцевий спосіб життя Зенона, як кажуть, відповідає його висловлюванням – його *praxeis* відповідає його *logoi*. Ні в почесних декретах для філософів зокрема, ні в почесних декретах взагалі немає жодних слідів такого погляду на поведінку честі. Знову ж таки, це центральний мотив у біографічній літературі про філософів: лише хороший філософ живе згідно зі своїм власним вченням. Плутарх, наприклад, сформулював цей аспект програмно в перших реченнях свого трактату *De stoicorum repugnantiis*; але, звичайно, не він винайшов цю концепцію: концепт відповідності життя філософа своїм ідеям, висловленим у його творах, засвідчений вже в діалозі Платона “Лахес”. Ця ідея є невід’ємним елементом філософського дискурсу, але вона суперечить концепції та функції почесного указу. Віддаючи почесні

окремій особі, демос хоче показати, що чесно виконував свій обов'язок перед полісом — перш за все, що демос діяв згідно з цінностями полісу; це єдині параметри, а не вигадані окремою людиною філософські величини. Почесні укази є демонстрацією приналежності почесної особи до суспільно-політичної спільноти полісу. За своєю природою вони не можуть вихвалити та підтримувати будь-який інший набір цінностей: якби вони це зробили, вони б поставили під сумнів ідеологію полісу, тобто ту саму ідеологію, вираженням якої вони є.

Аналіз мотиваційної статті указу для Зенона показує багато елементів, які не відповідають шаблону, а деякі навіть прямо несумісні із природою почесних написів афінського демосу. Такі аргументи ведуть до того, що такі елементи слід розглядати як літературні конструкції, а не як частини тексту, за який голосували на афінських зборах.

Незважаючи на дуже переконливу форму декрету для Зенона, яка, здається, свідчить про його автентичність, його аналіз свідчить про те, що принаймні не слід виключати можливість літературної підробки чи маніпуляції з історичним документом. Як підробка, це була б надзвичайно вправна підробка, придумана кимось із дуже точним знанням формул афінських указів. Але також можливо, і, можливо, ймовірніше, вважати указ результатом літературної переробки оригінального документа: така гіпотеза віддасть належне як дуже переконливій епіграфічній формі, так і літературним елементам псефізми, які спостерігаються в цьому документі. Немає реальних причин брати до уваги можливість того, що указ може бути результатом злиття двох різних справжніх афінських указів: одного для Зенона за його життя, який надає йому золоту корону, і другого посмертного, який дозволяє йому бути похованим в Кераміці, де наявність його могили засвідчена Павсанієм. Ця гіпотеза все одно не пояснює дивацтв, помічених

вище. Контекст декрету в життєписі Зенона Діогена Лаертського показує, що автор хотів підкреслити, що Зенон користувався великою повагою в Афінах, а також при дворі Антігона Гоната.

Діоген посилається на документальні докази, щоб підкреслити ці твердження, згадуючи беззаперечно підроблене листування між македонським царем і філософом-стоїком, а також афінський указ. Однак у традиції біографічного написання Зенона Діоген не був першим, хто використав ці “документи”, оскільки він цитує Аполлонія Тірського як джерело. Про Аполлонія відомо небагато, але деяких важливих деталей достатньо, щоб прояснити контекст і мету його роботи. В абзаці про фінікійське місто Тір Страбон згадав Аполлонія, який писав про Зенона та стоїчну школу незадовго до життя географа, тобто наприкінці другого або, ймовірно, на початку першого століття до нашої ери. Аполлоній мав намір захищати Зенона, якого люто критикували філософи-нестоїки, а також деякі з його наступників через вплив Кініка Кратона з Фів, найдавнішого вчителя Зенона в Афінах, на Політею. Критикувати цей ранній і важливий твір Зенона, звинувачуючи його в кінчному характері, означає дискредитувати не тільки твір, але й моральність самого автора. Апологетична стратегія Аполлонія відповіла на ці закиди, засновані на філософському аргументі, ввівши в гру нефілософські докази, — і чи може бути кращий матеріал, ніж афінський почесний указ, який засвідчив надзвичайну моральність Зенона? Неможливо вирішити, чи сам Аполлоній скопіював оригінальний указ в Афінах, чи, що здається більш імовірним, використав збірку афінських указів; такі твори не були рідкістю в епоху еллінізму, навіть якщо не збереглося майже нічого, крім деяких назв та імен авторів.

ВИСНОВКИ

Трактат Діогена Лаертського “Про життя, вчення та висловлювання знаменитих філософів” є не лише справжнім скарбом для дослідників філософії, а й для літературознавців. Стилiстичний аналіз показав, що Діоген у межах науково-популярного дискурсу, жанру біографії, майстерно використовує велику кількість жанрових підвидів, які є надзвичайно цікавими для літературного дослідження.

Отож, одним із жанрових підвидів виступає апофтегма, яка у своєму первинному значенні означала чітке та стисле висловлювання, яке в кількох словах підсумовує далекосяжну думку щодо шляху, яким треба слідувати у зовнішньому чи внутрішньому житті людини. У цьому ж ключі важливо зауважити, що Діоген також використовує велику кількість догм, особливо у пасажах про філософію кініків. Причиною широкого використання апофтегм можна вважати таку її особливість, як стислість та легке запам'ятовування. Це було особливо критично за часів античності, коли надзвичайна кількість творів передавалася в усній формі.

Надзвичайно поширеним піджанром є анекдот — це “розповідь із суттю”, наприклад, для передачі абстрактної ідеї про особу, місце чи річ через конкретні деталі короткої розповіді або для характеристики шляхом окреслення певної примхи чи риси. Інколи гумористичні анекдоти відрізняються від жартів тим, що їх основна мета — не просто викликати сміх, а й розкрити правду, загальнішу за саму коротку історію. Анекдоти можуть бути реальними або вигаданими; анекдотичний відступ є загальною рисою літературних творів, і навіть усні анекдоти зазвичай включають тонке перебільшення та драматичну форму, призначену для розваги слухача. Анекдот завжди представляється як розповідь про реальний випадок за

участю реальних людей і зазвичай у певному місці. Велика кількість анекдотів Діогена Лаерція пов'язана із найнеординарнішою особистістю філософії античності — з Діогеном Сінопським. Діоген Лаертський схильний до того, щоб використовувати анекдоти з метою підсумку і демонстрації всіх його попередніх висловлювань про певну ваду характеру окремо взятого філософа. Однак, як і матеріал, що йому передує, анекдоти містять небагато, якщо взагалі містять, докази справжнього характеру або життя.

Епіграми Діогена Лаертського складені з урахуванням характерної біографічної традиції, де епіграми навмисно включають посилання на інші. Таким чином Діоген робить подібну алюзію у своєму цитуванні анонімної епітафії про Орфея. Діоген також використовує цю епітафію для того, щоб продемонструвати свою майстерність варіації та звернутись до містичної біографічної традиції про філософів як святих людей.

Автор активно використовує діалог-діатрибу. Діатриба (διὰ τριβή), менш формально відома як висловлювання, — це довга промова, хоча часто зведена до письмового тексту, зроблена з метою критики когось або чогось, часто з використанням гумору, сарказму та закликів до емоцій. Головною особливістю діатриби є те, що її діалогічність виконується драматично. У контексті полемічної суперечки автор вступає в дискусію з фіктивним опонентом. Найголовніше, що аргументи фіктивного опонента не просто цитуються, а драматично розігруються. Це головна відмінна риса, яка відрізняє діатрибу від інших полемічних чи діалогічних стратегій.

Діоген Лаерцій інкорпорує елементи епістолярного жанру, які є важливими для його доксографії, адже через листи розкриваються риси характеру особистості, про яку він пише. Щодо більшості грецьких листів, беручи до уваги особливості листування, ми можемо визначте три широкі цілі, які виражаються в листах. А саме: передати інформацію; зробити запити

або давати команди/інструкції; і посилювати або підтримувати особистий контакт з одержувачем. Кожна з цих цілей забарвлена відносним статусом відправника до одержувача.

Як висновок, читаючи трактат Діогена Лаертського, ми віднаходимо велику кількість жанрових підвидів. Їх гармонійне вплетення в науково-популярний дискурс свідчить про письменницьку майстерність автора. Хоча цей твір часто включає історії, розповіді та цитати філософів, оригінальність та правдивість яких піддаються сумніву, все ж це залишається найбільш повним та найчастіше використовуваним твором на предмет античної філософії, який є не менш цікавим і з літературної точки зору.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Сушко К. Лексико-стилістичні особливості трактату Діогена Лаертського “Про життя, вчення та висловлювання знаменитих філософів” / К. Сушко // Літературознавчі студії. - 2013. - Вип. 39(2). - С. 400-406.
2. Adcock, Frank Ezra, and Mosley, Derek J., *Diplomacy in Ancient Greece* (London, 1975).
3. Alliston, April, *Virtue’s Faults: Correspondences in Eighteenth-Century British and French Women’s Fiction* (Stanford, 1996).
4. Alston, Richard, “Roman Military Pay from Caesar to Diocletian”, *JRS* 84 (1994), 113–123.
5. Altman, Janet Gurkin, *Epistolarity: Approaches to a Form* (Columbus Ohio, 1982).
6. Anderson, Graham, *Lucian: Theme and Variation in the Second Sophistic*, (Mnemosyne Supplement) 41 (Leiden, 1976).
7. Angeli, Anna, *Filodemo, Agli amici di scuola (La Scuola di Epicuro VII)* (Naples, 1988).
8. Asheri, David, Lloyd, Alan B., and Corcella, Aldo, *A Commentary on Herodotus Books I–IV*, edited by Oswyn Murray and Alfonso Moreno (Oxford, 2007).
9. Aviam, Mordechai, “Yodefah/Jotapata: The Archaeology of the first Battle”, in A.M.
10. Berlin and J.A. Overman (eds.) (2002), 121–133.
11. Badian, E., “Archelaos 1”, *DNP* 1 (1996), 985.
12. Bagnall, Roger S., and Cribiore, Raffaella, *Women’s Letters from Egypt, 300bc–ad800* (Ann Arbor, 2006).

13. Bakker, Mathieu P. de, "Speech and Authority in Herodotus' Histories", Diss. (Amsterdam, 2007).
14. Baldwin, B., "Lucian as a Social Satirist", CQ 11 (1961), 199–208.
15. Balsdon, J.P.V.D., *Life and Leisure in Ancient Rome* (New York, 1969).
16. Bär, Silvio, "Quintus of Smyrna and the Second Sophistic", HSPH 105 (2010), 287–316.
17. Barton, Stephen C., *Discipleship and Family Ties in Mark and Matthew* (Cambridge, 1994).
18. Bartsch, Shadi, *Decoding the Ancient Novel: the Reader and the Role of Description in Heliodorus and Achilles Tatius* (Princeton, 1989).
19. Beard, Mary, "Ciceronian Correspondences: making a Book out of Letters", in T.P.
20. Wiseman (ed.), *Classics in Progress: Essays on Ancient Greece and Rome* (Oxford,
21. 2002), 104–144.
22. Beard, Mary, John North and Simon Price, *Religions of Rome* (2 vols.) (Cambridge, 1998).
23. Beazley, J.D., *Attic Red-figure Vase-painting*, 2nd ed. (Oxford, 1963).
24. Beebee, Thomas O., *Epistolary Fiction in Europe 1500–1850* (Cambridge, 1999).
25. Behmenburg, Lena, "Le mythe comme signe. Ekphrasis et le jeu de la préfiguration dans le roman de Leucippé et Clitophon d'Achille Tatius", in D. Auger and C. Delattre (eds.), *Mythe et Fiction* (Paris, 2010), 239–255.
26. Benner, A.R., and Fobes, F.H. (eds.), *Aelian, Alciphron, Philostratus: The Letters* (Cambridge MA and London, 1949).
27. Bentley, Richard, *Dissertation upon the Epistles of Phalaris: with an Answer to the Objections of the Hon. Charles Boyle* (London, 1697).

28. Berlin, Andrea M., and Overman, J. Andrew (eds.), *The First Jewish Revolt: Archaeology, History, and Ideology* (London and New York, 2002).
29. Bianchetti, Serena, *Falaride e Pseudofalaride: Storia e leggenda* (Florence, 1987).
30. Bing, Peter and Höschele, Regina (trans.), *Aristaenetus: Text and Translation* (Atlanta, forthcoming).
31. Blass, Friedrich, *Die attische Beredsamkeit* (Leipzig, 1887–1898).
32. Bloomquist, L. Gregory, *The Function of Suffering in Philippians* (Sheffield, 1993).
33. Bluck, R.S., *Plato's Seventh & Eighth Letters* (Cambridge, 1974).
34. Bompaire, Jacques (ed.), *Lucien: Œuvres. Opuscules 11–20, with tr. and comm.* (vol. 2) (Paris, 1998).
35. Bonfante, Larissa, *Classical Antiquities at New York University* (Rome, 2006).
36. Booth, Wayne C., *The Rhetoric of Fiction* (Chicago and London, 1961).
37. Borgogno, Alberto, “Menandro in Caritone”, *RFIC* 99 (1971), 257–263.
38. Bouquiaux-Simon, Odette, *Les lectures homériques de Lucien* (Brussels, 1968).
39. Bowen, C., and Todd, Robert B. (eds. and trans.) *Cleomedes' Lectures on Astronomy: A Translation of The Heavens* (Berkeley, Los Angeles and London, 2004).
40. Bowie, A.M. (ed.), *Herodotus Histories Book viii* (Cambridge, 2007).
41. Bowie, E.L., “Apollonius of Tyana. Tradition and reality”, *ANRW* II, 16, 2 (1978), 1652–1699.
42. Bray, Joe, *The Epistolary Novel: Representation of Consciousness* (London and New York, 2003).

43. Breeze, David, "The Organization of the Legion: the first Cohort and the equites legionis", *JRS* 59 (1969), 50–55.
44. Brethes, R., *De l'idéalisme au réalisme: Une étude du comique dans le roman grec* (Salerno, 2007).
45. Brodersen, Kai, *Phlegon von Tralleis. Das Buch der Wunder. Eingeleitet, herausgegeben und übersetzt* (Darmstadt, 2002).
46. Brooke-Rose, Christine, *Amalgamemnon* (Illinois, 1994).
47. Brown, Peter, *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity* (New York, 1988).
48. Bryce, Trevor, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East* (London, 2003).
49. Burstein, Stanley M., "SEG 33.802 and the Alexander Romance", *ZPE* 77 (1989), 275–276.
50. Bury, R.G., *Plato: Timaeus, Critias, Cleitophon, Menexenus, Epistles* (Cambridge, Mass. and London, 1929).
51. Butler, Shane, *The Hand of Cicero* (London, 2002).
53. Cambitoglou, Alexander, "Iphigeneia in Tauris: the Question of the Influence of the Euripidean Play in the Representations of the Subject in Attic and Italiote Vasepainting", *Antike Kunst* 18 (1975), 56–66.
54. Campbell, J.B., *The Emperor and the Roman Army, 31bc–ad235* (Oxford, 1984).
55. Cantor, N.F. *Antiquity*. Harper Perennial, 2003.
56. Cartledge, Paul, *Agesilaus and the Crisis of Sparta* (London, 1987).
57. Castle, Terry, *Clarissa's Ciphers: Meaning and Disruption in Richardson's "Clarissa"* (Ithaca NY, 1982).

58. Ceccarelli, Paola, *Ancient Greek Letter Writing: A Cultural History (600–150bc)* (Oxford, 2013).
59. Charbonnet, A., “Amphiaraios à Erétrie”, *MH* 41 (1984), 49–53.
60. Chatman, Seymour, *Story and Discourse* (Ithaca, New York and London, 1978).
61. Chemello, Adriana (ed.), *Alla lettera: teorie e pratiche epistolari dai Greci al Novocento* (Milan, 1998).
62. Clay, Diskin, *Paradosis and Survival: Three Chapters in the History of Epicurean Philosophy* (Ann Arbor, 1998).
63. Connors, Catherine, “Politics and Spectacles”, in T. Whitmarsh (ed.) (2008), 162–183.
64. Conte, Gian Biagio, *The Hidden Author: an Interpretation of Petronius’ Satyricon* (Berkeley, 1996).
65. Conybeare, F.C. (ed.), *Philostratus: The Life of Apollonius of Tyana* (Cambridge, MA, 1912).
66. Cook, Elizabeth H., *Epistolary Bodies: Gender and Genre in the Eighteenth-Century Republic of Letters* (Stanford, 1996).
67. Corbato, C., “De Menandro a Caritone: Studi sulla genesi del Romanzo Greco e i suoi rapporti con la Commedia Nuova”, *Quaderni Triestini sul Teatro Antico* 1 (1968), 5–44.
68. Costa, C.D.N., *Greek Fictional Letters: A Selection* (Oxford, 2001).
69. Cotton, Hannah M., “Cicero and the Latin Letter of Recommendation”, *AJP* 106 (1985), 328–334.
70. (1985), 328–334.
71. Cropp, Michael Lloyd, *Euripides: Iphigenia in Tauris* (Warminster, 2000).

72. Cugusi, Paolo, *Evoluzione e forme dell' epistolografia Latina nella tarda Repubblica e nei primi due secoli dell' Impero, con cenni sull'epistolografia preciceroniana*. (Rome, 1983).
73. Garland, R. *Ancient Greece*. Sterling, 2013.
74. Hamilton, E. *The Greek Way*. W. W. Norton & Company, 2017.
75. Hope, Richard. *the Book of Diogenes Laertius*. New York: 1930.
76. Inwood, Brad, "The Importance of Form in Seneca's Philosophical Letters", in R. Morello and A.D. Morrison (eds.) (2007), 133–148.
77. Kershaw, S. *A Brief Guide to the Greek Myths*. Robinson Publishing, 2007.
78. Kaibel, G., *Athenaei Naucraticae deipnosophistarum libri xv*, vol. 3. (Stuttgart, 1890).
79. Mejer, Jorgen. "Biography and Doxography. Four Crucial Questions Raised by Diogenes Laertius". *Die griechische Biographie in hellenistischer Zeit: Akten des internationalen Kongresses vom 26.-29. Juli 2006 in Würzburg*, edited by Michael Erler and Stefan Schorn, Berlin, Boston: De Gruyter, 2007, pp. 431-442.
80. Mejer, Jorgen. *Diogenes Laertius and His Hellenistic Background*. Wiesbaden: Steiner, 1978.
81. Morrison, Andrew D., "Didacticism and Epistolarity in Horace's Epistles 1", in R. Morello and A.D. Morrison (eds.) (2007), 107–131.
82. Nietzsche, Friedrich. *Brief-wechsel*. New York: Walter de Gruyter, 1975.
83. Nietzsche, Friedrich. *Frühe Schriften*. Stuttgart: Beck Verlag, 1994.
84. Nietzsche, Friedrich. *Gesammelte Werke*. Munich: Musarion Verlag, 1922.
85. Nietzsche, Friedrich. *Kritische Studienausgabe*. New York: de Gruyter, 1988.
86. Nietzsche, Friedrich. *Werke*. Leipzig: Kröner Verlag, 1912.

87. Porter, James. Nietzsche and the Philology of the Future. Stanford: Stanford University Press, 2000.
88. Swift, Paul. Becoming Nietzsche: Early Reflections on Democritus, Schopenhauer, and Kant. Maryland: Lexington Books, 2005.
89. Spielvogel, J.J. Western Civilization. Cengage Learning, 2014.
90. Stangroom, J. The Great Philosophers. Metro Books, 2007.
91. Stokes, P. Philosophy 100 Essential Thinkers. Arcturus Publishing Limited, 2017.